

פרק ח

פעולות ארגון

לאחר שנפרצה הדרך מן הגיטו ליער, ניצבה המחתרת בפני בעיות-ארגון קשות. לפי ההוראות שנתקבלו מן היער נתחייב הארגון הלוחם לצייד ולחמש את היוצאים בכל הדרוש ליחידה לוחמת. הדבר תבע מקורות מימון וקשרים עם אלה היכולים לספק את הנחוץ, וזה כרוך היה גם בסכנות רבות. מלבד זאת, גם הרכבת הקבוצות לא היתה מן הדברים הקלים.

נשק

המפעל לרכישת נשק היה בלי ספק החשוב שבמפעליו של הארגון הלוחם בגיטו, אך גם המסוכן שבהם. ידוע היה בגיטו, שהחזקת נשק על-ידי יהודי, ועל אחת כמה וכמה אימון ושימוש בו, נחשבים בעיני הנאצים כחטא חמור מאין כמוהו, ועונשם עשוי להיות קולקטיבי ואכזרי ביותר. האיומים בעונשים לא הרתיעו את הארגון הלוחם, אבל חייבו אותו בזהירות כפולה ומכופלת. אך על אוכלוסי הגיטו הפילו אימת מוות. פעם אחת בלבד נודמן לגיטו על אוכ-לוסיו ומוסדותיו להתנסות באימת העונש על החזקת נשק ושימוש בו כלפי גרמני. היה זה המקרה של היהודי מק, שניסה ב-15 בנובמבר 1942 להתחמק מן הגיטו דרך גדר-התיל, מתוך כוונה לברוח לאחרי-מכן מליטא לחו"ל. הוא נתקל בשעת-מעשה בגרמני, שלף אקדח וירה יריות אחדות. הוא לא פגע באיש, והוא נתפס על-ידי הגרמני ונמסר לידי הגסטאפו⁷¹.

רבי-הרוצחים הגרמנים מצאו שעת כושר ללמד את יהודי הגיטו "לקח". הם אסרו חלק מן ה-אלטסטנראט, הורו למשטרת הגיטו לעצור מייד 20 יהודים בני-ערובה, ולבסוף פקדו עליה להכין עץ-תלייה במרכז הגיטו, להזעיק לשם את כל היהודים ולתלות את מק. פעולת ההפחדה נשאה פרי: חלק גדול מיהודי הגיטו נחרדו ונתחלחלו על עצם העובדה שיהודי הרהיב עוז בנפשו להחזיק נשק בגיטו. המסקנה שהמחתרת הסיקה מכך היתה, שהזהירות הסודיות האופפות את מפעל רכישת הנשק צריך שתהיה מכוונת לא רק כלפי הגרמנים, אלא גם כלפי יהודי הגיטו שמחוץ לשורותיה. תיאור הפרשה כולה להלן יוכיח, כי רוכשי הנשק בגיטו קובנא עמדו במבחן האחריות הציבורית, תוך מיצוי מזהיר של כל האפשרויות לזיונה ולציודה של המחתרת.

את תולדות הפרשה ניתן לחלק לשלושה שלבים: השלב הראשון נמשך

71. פרטים על פרשת מק, ראה גאר, עמ' 130—133; גרפונקל, עמ' 135—138.

פרק ח: פעולות ארגון

מראשית הגיטו ועד סוף שנת 1942 או ראשית 1943, השלב השני — כל שנת 1943, ואילו השלב השלישי התחיל בפרק הזמן שאנו עומדים בו כעת, היינו — ינואר-פברואר 1944, ונמשך עד חיסולו של הגיטו. בשלב הראשון טרם קיבל המפעל ממדים רחבים, ובקושי אפשר כאן לדבר על "מפעל" בכלל. רכישת אקדח ותחמושת והכנסתו לגיטו נחשבו אז גם על-ידי המחתרת — ובכלל זה הקומוניסטים — כהישג בלתי-רגיל, כמעט פלא. אין נתונים מדויקים על כמות הנשק שעמדה בתקופה זו לרשותה של המחתרת. ב"אב"צ נרכשו כנראה במשך זמן זה לא יותר מ-3—4 אקדחים⁷². אין להניח שלקומוניסטים האירה ההצלחה פנים הרבה יותר, אף שלפי עדויות אחדות⁷³ עסקו בתאי הקומוניסטים כבר ב-1941 בהכנת בקבוקי-מולוטוב ופצצות פרימיטיביות ובהרכבת אקדח. מאוחר יותר הותקנה סדנת נשק ברחוב ברוליו 4, בשני מחסנים קטנים, בסמוך לדירתו של חנא קאגאן. היא כונתה "ביח"ר לנשק, קרוץ". שם עבדו חיים וידוצקי, משה מגידוביץ, אלתר פייטלסון, אלתר רשקוביץ וישראל מילשטיין — בתיקון ובהרכבת נשק חם, בייצור נשק קר (פגיונות וקרדומות) ובהתקנת מציתים עבור החבלנים. מילשטיין, שעבד בסדנאות הגיטו כמסגר, ניצל את מקום עבודתו לאחר שעות העבודה לאותה מטרה.

הפעולה השיטתית התחילה, כנראה, בתקופת נצחון סטאלינגראד או אחריה, בסמוך להקמת "הארגון היהודי הכללי הלוחם". הצינורות העיקריים בשלב זה עדיין היו גניבה ממקומות עבודה וקנייה בכסף.

יהודי הגיטו הועסקו בכמה וכמה מקומות עבודה בעיר, שבהם נמצאו מחסני-נשק או סדנאות לתיקון נשק. הארגון הלוחם התחיל לשלוח למקומות אלה את אנשיו, ואחרי תקופה של מעקב קפדני התחילו מבריחים אל הגיטו חלקי נשק, ולעתים אף כלי-נשק שלמים. הטכניקה של ההברחה עדיין לא היתה בימים אלה שונה מזו של הברחת מזון, שבה הגיעו יהודי הגיטו ל"הישגים"; הם היו מבריחים חמאה בכדי-מרק בעלי תחתית כפולה, נקניק בבולי-עץ חלולים וכד'. הלוחמים השתמשו בכל השיטות המחוכמות האלה להברחת הנשק. הלוחם מות שרה רובינסון, ליבה שווארץ, גיטל אברמסון, מלכה פוגאצקי ורחל כץ עבדו בבית חולים צבאי, ששוכן בגימנסיה הרוסית בקובנא, ולשם היו מביאים מן החזית פצועים וחולים, שלא היו מסוגלים לשמור על נשקם. הבנות היו גונבות מהם אקדחים ותחמושת, מחביאות אותם בתוך כדים בעלי תחתית כפולה ומבריחות אותם לגיטו⁷⁴. לזבקא שר הכין בולי-עץ חלולים, ואנשי המחתרת שעבדו במצודה החמישית, שהרוסים השאירו בה מחסן עצום של

72. ראה למעלה, פרק ג, "אב"צ"; עדות חיים (פימה) רוזנברג, עמ' 10; והשווה עדות אברהם מלמד, פרוטוקול מפגישת הפארטיזאנים בגבעת עלייה.

73. עדות מלכה פוגאצקי-שמאלי, עמ' 4 (תקליט 2); השוה עדות אפרים סניאן (סניור) ועדות ביילה רודאשווסקי, תקליט 1.

74. עדות מלכה פוגאצקי-שמאלי, עמ' 39; פ"ק "ג", עמ' 46.

חלק שלישי: תנופה

נשק, הבריחו בהם חלקי רובה⁷⁵. במרוצת הזמן העזו להבריח רובים שלמים. יש לציין, כי כל שיטות ההסוואה אי אפשר היה לסמוך עליהן, אילו לא היתה מובטחת עזרתם של שומרי השער היהודים. הפקחים הגרמנים והליטאים שליד השער גילו לאט-לאט את כל המחבואים, ואף המבריחים הזריזים ביותר נפלו בפח לא פעם. קל יותר לאיך-שיעור היה לעבור את הביקורת בשלום, אם עזר מישהו מן השומרים היהודים. הללו היו מכניסים לגיטו בלי ביקורת, ואם בכל זאת נטפל אחד הפקחים, היה השומר היהודי משתדל ליטול חלק פעיל בבדיקה ולהסיח את דעת הפקח ממקומות מוסווים כהלכה. פעם אחת בלבד נכשל מיבצע הברחה של חפץ צבאי; היה זה כשירחמיאל ברמאן, שעבד במצודה החמישית, ניסה להבריח אקדח-ראקיטות⁷⁶. לעומת זה הוכתרו עשרות מיבצעים כאלה בהצלחה מלאה בזכות פיקחותם, זריזותם ואומץ לבם של הלוחמים ושל שומרי השער היהודים כאחד.

על "סחיבת" נשק ותחמושת מן המאגרים, שנותרו מתקופת השלטון הסובייטי במצודה החמישית, מספר אדם שבמשך הזמן יזם ופעל בסדנת-הנשק החשאית בגיטו⁷⁷:

היה זה בערך בסוף אפריל 1942⁷⁸. ארגון המחתרת העירוני נחל כישלון ושמואלוב נאסר. בגיטו פוזר ארגון המחתרת. בביתו של טבקה פילוב-ניק נתאסף חוג מצומצם של קומסומולאים: טבקה, אני, וילנצ'וק, שליט ומוניק הולצברג. מוניק הודיע לנו על המאורעות הנ"ל, והוסיף, שחיים ילין אמר, שאנו רשאים לעשות ככל העולה על רוחנו: "לכו, רוצו, טוסו"...

מחליטים: מה שלא יקרה — הכרחי לספק לעצמנו נשק, ואז נראה מה ניתן לעשות. או לצאת מהגיטו או במקרה של אקציה, להיאבק ולמות במקום. אך אין הדבר פשוט כל-כך. מנין לוקחים נשק? המקום היחידי הוא — המצודה החמישית. שם נמצאים מחסני-נשק. מדי יום ביומו חוטפים לשם אנשים לעבודה. משם אפוא יש להביא נשק; אם לא לקבל אז לסחוב. מי ומי ילך? מציעים אותי. אני דורש עוזר. סוכם שגרישקא שליט יצטרף אליי. הריני זוכר כמו היום. כשבאתי הביתה וסיפרתי לאחותי שאני הולך למחר למצודה החמישית, היא פרצה בבכי: "רוצה אתה להתאבד לפני זמנך, היום היתה שם התפוצצות ואחד איבד שם את ידו"...⁷⁹

75. עדות ישראל יואלס, עמ' 2.

76. ראה למעלה, תחילת פרק ד, והערה 4 שם. 77. א' פייטלסון, מכתב 15.

78. נראה כי העד טעה בעיתוי המאורעות המתוארים בזה. מאסר שמואלוב אירע מוקדם יותר, ואילו ההתפוצצות במצודה החמישית הנזכרת כאן, אירעה ביולי 1943 (ראה למעלה, תחילת פרק ד, והערות 6—8 שם).

79. הכוונה לפציעתו של י' שיניוק (ראה למעלה, שם).

פרק ח: פעולות ארגון

... למחרת — אני עומד על המגרש. כל שאר הבריגאדות כבר יצאו. מחפשים אנשים לעבודה במצודה החמישית. השעה — אחרי שמונה. גרישקא שליט נמצא יחד עמי. משנתטפו האנשים אנו זזים. המצודה החמישית נמצאת מול תחנת-הרכבת, על הר גבוה. אליו מוביל שביל במקביל ל"ראמפה 2", מקום יפה להפליא! מחסנים, מחסנים וביצורים. מקום העבודה נקרא: "פלד-צוג-דינסט-שטלה". תפקידנו לאסוף שלל-נשק ולמיין אותו. את הנשק החלוד — לפרק, ואילו את החלק הממוין להעמיס על קרונות ולשלחו.

ביום הראשון — מכים. אני עובד כמו סוס ומחפש הזדמנות להיכנס לאחד המחסנים. בצהריים — אני וגרישקא חומקים למחסן פצצות גדולות. גרישקא עומד על המשמר על יד הדלת. מה ניתן לקחת כאן? פצצות — לא. אך משהו הרי מוכרחים לעשות. אני מסיר את ברגי הנפצים ומתחיל להוציא שקיות ארוכות של דינאמיט. הדינאמיט יביא תועלת בגיטו, ואילו הפצצות — יפלו ולא יתפוצצו. היבול דל למדי: כ־20 שקיות דינאמיט. הסיכון הוא עצום ואילו התוצאה — קטנה. לאחר שדחסנו מלא כיסי החזה בדינאמיט אנו נכנסים בשלום לגיטו...

בארגון-המחתרת שבגיטו המצב נעשה יציב יותר. העבודה נמשכת. אני מציע להכניס חברים מאורגנים לבריגאדה של המצודה החמישית. כבריגאדיר מתמנה ברקמאן ואני — סגנו. הבריגאדה מורכבת ב־20% מחברי הארגון. בתקופה זו הועבר מהמצודה לגיטו, רוב ה, בו השתמר שו בגיטו לאימוני נשק. את הרובה הביאה לגיטו בתוך עצי-הסקה, אלטקה ספר. אני מציע לעבור לעבודה יותר אקטיבית: לארגן העברתו של נשק-חם: רימוני-יד, כדורים וכד'. ברם ניכרת התנגדות: המנהיגות שלנו אינה מסכימה. הנימוק: פן יתפסו — הרי מסכנים את שלום הגיטו. הסיכון גדול מדי. מנהלים ויכוח: כן, לא; לא, כן. אני מחליט להעמידם בפני עובדה קיימת. אני נדבר עם ירחמיאל ברמאן, מביא לגיטו את 4 רימוני-היד הראשונים ומוסר אותם לידי ירחמיאל. מקרה זה גורם להידוק יחסינו. הוא מסכים לעמדתי ומעביר לגיטו כדורים, תחבושות אישיות וכד'...

קשיים אחרים וגם סיכויים טמנה בחובה הדרך של קניית נשק בכסף. בתקופה זו (המחצית השנייה של 1943) כבר פשתה השחיתות בקרב יחידות הצבא הגרמניות שחנו בליטא, וכן בקרב עוזריהם הליטאים, ונמצאו ביניהם לא מעטים שמוכנים היו אפילו לסחור בנשק, כדי שיוכלו לחיות חייהוללות. כמובן, תמיד היה כאן חשש מפני בגידה. למזלה של המחתרת בגיטו קובנא לא קרה בתחום זה אפילו מעשה בגידה אחד, אלא שהדבר דרש משנה זהירה⁸⁰.

80. בצורה זו נרכשו חלקי נשק עבור הארגון עלידי דבורה פרידמאן, החלקים

חלק שלישי: תנופה

רוכש נשק אמיץ וזריז היה איש "הארגון האנטי־פאשיסטי", יעקב לוי⁸¹. נמוך־קומה, כפוף, מקל בידו ומקטרת בין השפתיים, שפמו ארוך מזדקר כלפי מעלה, נראה הוא כאיכר ליטאי טיפוסי. משמר גרמני לא היה מעלה על דעתו לבקש ממנו תעודות. על כל צרה שלא תבוא היה מצויד בתעודת־זהות מזויפת על שם אנטאנאס גודאוסקאס. היה יוצא עשרות פעמים לעיר ללא טלאי ומסדר את העסקות הנועזות ביותר ברכישת נשק. על עיסקת נשק חשובה שבוצעה בתקופה זו מספרת מ' פוגאצקי⁸²:

... בתאים היתה העבודה: הכשרה ליציאה, עזרה ראשונה, אימון חיצוני בשימוש בנשק, והעיקר — רכישת נשק "כבוד", רובים. השתתפתי ברכישתו של רובה, שלפי ידיעתי היה הראשון שהוברח לגיטו. הדבר קרה כך: רחלה כץ, חברתי, שהשתייכה לארגוננו בגיטו, התקשרה עם ליטאי שהיתה מכירתו מלפני כן, והוא מכר לה רובה גרמני ("קאר־בינקה") ב־5,000 מארק. הוא פירקו לחלקים, ואנו שנינו הטמננו את החלקים בתוך חבילות־עץ והכנסנו אותם לגיטו. כשדימקה [גלפרן] ראה את הרובה בגיטו, עמד נדהם ולא הבין כיצד הצלחנו להבריח לגיטו שלל כזה. אותו ליטאי שימש אחר־כך מתווך בעסקות גדולות של רכישת נשק, שעשתה התנועה עם ליטאים אחרים וגם עם גרמנים — הכל לשם "ביזנס"...

עם פתיחת הדרך ליערות רודניקי נכנס מפעל הרכש לשלבו השלישי והמכריע. עתה לא יכלו עוד להסתפק בשתי הדרכים ה"רגילות" שתוארו למעלה, שאף הן שוכללו והורחבו במידה ניכרת. הגיעה שעתם של מיבצעי רכש נועזים, שמטרתם להגביר את חימושו של הארגון־הלוחם בצעדי ענק ולספק — גם מבחינת קצב הרכישה — את דרישותיה של מפקדת הבריגאדה הפארטיזאנית הליטאית.

מיבצעים אלה נתאפשרו בין השאר בזכות השיטה החדשה שנקט הארגון באחסון הנשק. עד כה הוברח הנשק לתוך הגיטו והוסתר כאן בתוך מלינות מיוחדות, מחבואי־נשק. הברחת נשק לתוך הגיטו היתה מובנת מאליה, כל זמן שתוכניותיו של הארגון־הלוחם היו בעיקר להתגוננות במקום, והקשרים עם המחתרת בעיר היו רופפים. בסוף 1943 חלה תמורה בשני דברים אלה גם יחד. נקודת־הכובד הועתקה לתוכנית הוצאת הלוחמים, או חלק גדול מהם, ליערות, ואילו הקשרים עם אנשי המחתרת בעיר הלכו ונתהדקו יותר ויותר. מלבד זה היה המדובר בכמויות כאלה של כלי־נשק "ארוך" ו"כבוד", שהברחתם לגיטו היתה נתקלת בקשיים חמורים ובסיכון עצום. הוחלט אפוא, שלא להכניס לגיטו

הורכבו אח"כ בגיטו על־ידי נשקי הארגון (עדות מ' יצחקי (גלבטרונק), עמ' 11, תקליט א3).

81. פ"ק"ג, עמ' 46.

82. עדות מלכה פוגאצקי־שמאלי, עמ' 6.

פרק ח: פעולות ארגון

את רוב הנשק שיירכש, אלא להסתירו בעיר כך, שהקבוצה היוצאת תוכל ליטול אותו בדרכה ליער. מחבוא נשק כזה היה תחילה במוראווא⁸³. הוא יצא מכלל שימוש בראשית 1944, לאחר שפעילי המחתרת הקומוניסטית במקום נתפסו על-ידי הגסטאפו ועונו עד מוות (בין העצורים שהוצאו להורג היה הזקן יגופלה ראדיונוב, אביו של מפקד הגדוד הפארטיזאני הקובנאי "מוות לכובשים" קוסטיא סמירנוב-ראדיונוב)⁸⁴. כבר בינואר אותה שנה הותקנו מחבואי-נשק, שעמדו לרשות הארגון בגיטו — ברחוב יונאבוס 53, בביתו של הקומוניסט הליטאי, פיוטר טרופימוב, ואצל מריה לשצ'ינסקי, ברחוב ראגוצ'י בסלאבודקא. מיבצע-הרכש הראשון בממדים גדולים יצא לפועל ערב צאתה של קבוצת אולקין, ב-15 בנובמבר 1943. נקודת היציאה לפעולה זו הייתה עדיין בסיס-הביניים הפארטיזאני במוראווא. היעד היה ביתו של פקח-יערות באיזור קושידאר, שנודע בסביבה ביחסו העוין לאוכלוסייה הכפרית ובשירותו לשלטונות הגרמניים⁸⁵. נודע לאנשי המחתרת, שפקח-היערות מחזיק בבית המשמר שלו שבעבי-היער, מחסן-נשק ותחמושת שראוי להתכבד בו⁸⁶. במיבצע השתתפו אליהו אולקין, אליעזר קליבאנסקי, ישראל ברנשטיין, מאיר טיינוביץ ועוד. בלילה אחד עברו למעלה מ-30 ק"מ, ובהגיעם לבית-המשמר כיתרוהו מייד, בנתקם את חוטי-הטלפון, שקשרו את פקח-היער עם העולם. הם הסתערו בהתקפת-פתע על הבית, התגברו במהירות על הפקח ועוזריו, הרגום ביריות והשתלטו על מחסן הנשק. לפני עלות השחר חזרו הלוחמים עם שללם היקר, שכלל רובים, אקדחים, תחמושת וכן מקלט-ראדיו — אל הבסיס במוראווא.

עוד מיבצע-רכש גדול בממדיו נעשה באמצע ינואר 1944 במחסן הנשק של בית-החולים הצבאי בקובנא, בטבורה של העיר, בשדרות ויטאוטו 28⁸⁷. במקום עבדה פלוגת יהודים מן הגיטו. אנשי המחתרת שנשלחו לשם לעבודה, עקבו באופן שיטתי אחר סדר השמירה והפיקוח במחסן, הכינו תוכנית מפורטת של המיתקנים, ואף התאימו מפתח לדלת המחסן. בלילה אחד ניתן האות למיבצע. חוליית לוחמים זריזים, שכללה את יצחק מיקלישאנסקי, מנדל מושקוביץ וג'וז'ינסקי חמקו מן הגיטו, הסתננו לבית הקברות הסמוך לבית החולים ושם המתינו עד תצות הלילה, כשהם מוסווים בשלג הגבוה. כשנשתררה דממה מסביב והכול שקע באפלה, זינקו שניים מהם, לבושי חלוקי-הסוואה לבנים, אל שער המחסן, פתחוהו במפתח המותאם ובמהירות הבזק לקח כל אחד מן המחסן שק מלא רובים ותחמושת. בעזבם את המחסן והשקים על שכמם, כמעט שעלו על הזקיף. אך ממש ברגע האחרון הספיקו לקפוץ אל תוך בור

83. ראה צילום, פ' ק"ג, עמ' 47.

84. שם, עמ' 107.

85. שם, עמ' 84—85.

86. לפי מאיר טיינוביץ; ראה מכתבו, מס' 1.

87. פ' ק"ג, עמ' 107. השווה גם זכרונות מרים בוז, וכן וירשוליס, עמ' 61—62.

חלק שלישי: תנוסה

יחד עם השלל העשיר, והזקיף לא הרגיש בהם. כעבור רגעים אחדים כבר ישבו כל השלושה במכונית, שחיכתה להם לא הרחק מבית החולים. הנשק הובא בשלום למקום המתבוא ברחוב יונאבוס. פרט מעניין: בית החולים הצבאי עמד מול ביתה של הגסטאפו בקובנא.

מיבצע דומה בטכניקה ובתוצאות בוצע במחסן הנשק של סדנאות ה"פלאק" (הגנה אנטי-אווירית) הגרמני בקובנא. את עבודות ההכנה עשו אנשי פלוגת-העבודה שהועסקה שם, מעצורי מחנה-העבודה באלקסוט, והמקשר ביניהם ובין המחתרת בגיטו היה בן-ציון פרייס. השתתפו במיבצע: יצחק מיקלי-שאנסקי, מנדל מושקוביץ ויענקל לוי.

בשלבים המוקדמים יותר נעשו פעולות הרכש בתוך ארגוני המחתרת הנפרדים, בסיועם של אנשים ממוסדות הגיטו. כך למשל ידוע, שמשה לוויין, מפקד המשטרה היהודית באותה תקופה, אחד מתומכיו הנלהבים ביותר של איכ"ל ומפקד הבית"ר בגיטו, יזם פעולות רכש וניהל אותן למעשה. תחילה נרכש והוברח הנשק על-ידי בית"רים ואף אוחסן במלינות של בית"ר. לאחר זמן שותפו בפעולות אלה אנשים מחוץ לבית"ר, ובסוף נשתלבו הללו במפעל הרכש הכללי של הארגון הלוחם. אחד מרוכשי-הנשק הבית"רים כותב בעדותו⁸⁸:

... הייתי מספק נשק לארגוני המחתרת, בהיותי מאורגן בתא בית"ר. קשרתי קשרים עם קצין משטרה ליטאי, שגר מול בית החרושת "אינ" קאראס". הייתי חומק מן הגיטו ומגיע אליו לביתו. תחילה סחרנו במצרכים, אך כשהקשר נעשה הדוק יותר התחלתי "למשש את הדופק" בעניין נשק עבור ארגוני המחתרת, שהתכוונו לעזוב את הגיטו ולצאת ליערות. התייצבתי בפני מפקד בית"ר צבי לוויין הי"ד⁸⁹, והודעתי לו על אפשרות לרכוש נשק עבור בית"ר... לוויין מינה אותי כמקשר בין המפקדה ובין האחראי על הבונקר של בית"ר, מקום ריכוז הנשק, וכן הטיל עליי להדק את הקשר עם הקצין הליטאי. תוך תקופה קצרה הבאתי לפחות 12 רובים צ'כיים ורוסיים והם הועברו ישר לרשות בית"ר. כן הבאתי למעלה מ-20 אקדחים נאגאנים. בעד הנשק שילמתי במזומנים, שקיבלתי מאת מפקדת בית"ר בגיטו.

הייתי חומק מן הגיטו דרך השער בעזרת שוטרים בית"רים, שידעו את תפקידי ומטרתם. בעיר הייתי מוריד את הטלאי הצהוב, וכך הייתי מגיע למקומות הקישור. ללא עזרה הייתי מגיע בחשכת הלילה לגיטו,

88. עדות יהודה תרשיש, עמ' 1 ואילך.

89. כנראה צ"ל משה לוויין. צבי לוויין היה אמנם רוזיוניסט, אך לא מפקד בית"ר; הוא חי עד היום הזה בברית-המועצות. באותה עדות עצמה של תרשיש מוזכר צבי לוויין כמפקד המשטרה, שנכלא במצודה התשיעית עם כל שאר השוטרים, והוצא שם להורג. והרי אין כל ספק, שהיה זה משה לוויין.

פרק ה: פעולות ארגון

ושם חיכו לי מקשרים מבית"ר, שהיו מזהים אותי בסיסמה ובסימנים מוסכמים מראש. במרוצת הזמן ותוך שיתוף פעולה עם ארגוני מחתרת אחרים, נתבקשתי להמציא נשק גם להם. הסכמתי לכך אחר קבלת רשות המפקדה של בית"ר, ששיתפה פעולה עם כל הארגונים. גם לקוֹ מוניסטים הבאתי נשק ועמדתי בקשר עם ילין וראטנר.

לימים קשרתי קשרים עם מנהל הדואר הליטאי שעל־יד הגיטו, וגם כאן השגתי נשק, ובייחוד תחמושת. תוך תקופה קצרה הכנסתי כמה ארגוני תחמושת, שהכילו כדורים לכלי־נשק שונים. הארגונים הוכנסו דרך הגדר ברחוב קריקשצ'וקאיצ'ו...⁹⁰.

במשך הזמן שותפו במפעל הרכש גם אנשים מחוץ לארגונים. היו אלה בעיקר אנשים שנודעו כספסרים, או כ"סוחרי־הגדר" ("צאמניקעס" — בלשון הגיטו), בגלל מומחיותם הגדולה בהברחת סחורות לגיטו. שירותם היה להועיל, אך טמן בחובו גם סכנות לבטחון הגיטו⁹¹. עם קבוצת "סוחרי־גדר" כזו התקשרו גם אנשי בית"ר. אנו קוראים על פרשה זו בעדותו של אחד מסוחרי־הגדר לשעבר⁹²:

... עוד באביב 1942, לאחר שפוטרתי מפלוגת מכבי־אש שבגיטו, התחלתי "לעבוד" ליד הגדר בהחלפת בגדים במצרכי מזון. לימים התפתח העסק לממדים רחבים. הגענו ליחסים טובים עם גויים, שגרו בצד השני של הגדר, על בסיס מסחרי גרידא. המסחר הכניס רווחים, מכיוון שבאותו זמן ניתנה פקודה, שאסרה הכנסת מצרכי מזון דרך שער הגיטו...

למחרת יום הגזירה הזמינו אותנו (אותי ואת שותפיי) למפקדת משטרת הגיטו, וקיבלנו הוראה ממשה לוויין [מפקד המשטרה] לא להעלות את המחירים של מצרכי המזון שאנו מוכרים לתושבי הגיטו. קיבלנו רשימת מצרכים עם מחירים מאקסימאליים, וכן רשימה אחרת של מצרכים שאין עליהם הגבלות (סיגריות, משקאות חריפים וכו'). הוא הבטיח לנו, שאם נישמע להוראות אלה לא ייגעו בנו לרעה בגיטו ולא יאלצונו ללכת לעבודה. כבר למחרת — ולאחר־מכן לילה־לילה — באו לבדוק את המצרכים, אם נמכרו ולמי. כעבור ימים אחדים שוב נקראנו לאותו מקום, וקיבלנו נזיפה חמורה על שלא הכנסנו לגיטו במשך כמה ימים תפוחי־אדמה (זה לא היה כדאי לנו). אחרי שהבטחנו להביא כל לילה 25—40 שק תפוחי־אדמה, הניחו לנו. קיימנו את הבטחתנו. כל הביקורת הזו נתקיימה, עד ששוב החלו להביא מצרכים

90. על פעולות הרכש של בית"ר ראה גם עדות מיכאל כץ, עמ' 1.

91. ראה פרשת השודדים בגיטו, להלן סוף פרק זה.

92. עדות יהודה ליפשיץ, עמ' 1 ואילך.

חלק שלישי: תנופה

דרך השער. היו לי אז ארבעה שותפים (שמעון שניידר, מנדל שניידר, דוד קלינובסקי ועוד אחד).

כ־6 חודשים לאחר־מכן (סוף 1942 או התחלת 1943) באו אליי חברים ואמרו, שידועה להם דרך לברוח לפארטיזאנים. הסכמתי מייד ללכת. כעבור זמן־מה קיבלתי ידיעה, שבמקום מסוים בגדה השנייה של הוויליה (נהר החוצה את קובנא) ימתינו לנו "גויים מאורגנים", שליחים מן הפארטיזאנים האדומים. לקחנו סירה ושטנו פעמים אחדות לאותו המקום (יצאנו בלי נשק), אך לא באו לקחת אותנו והתייאשנו.

נעשה ברור לי מכל העניין הזה, שיש פארטיזאנים בליטא. התחלתי מייד לדאוג לגשק־מגן אישי, על כל צרה שלא תבוא. לא היה לי קשה במיוחד להשיג נשק, שכן היו לי קשרים עם הגויים שעסקתי אתם במסחר. היה זה נדמה לי באביב 1943. נודמן לי לקנות אקדח מאחד הגויים המכרים שלי. היה זה פאראבלום 9 מ"מ. שילמתי בעדו 900 מארק. מאז קניתי מדי־פעם אקדחים ומכרתי אותם לאנשים פרטיים בגיטו.

בקיץ 1943 עשתה משטרת הגיטו חיפוש בביתי. חבשוני בבית הסוהר ל־23 ימים. במשך הזמן הזה ניסו לפתותני בדרכים שונות, שאגלה להם היכן נשקי. השוטר ששמר עלי, נ' מאריש, אף הציע לי, שנברח יחד מן הגיטו. פעם נכנס אל תאי מנשקה סאפוז'ניקוב — כנראה היה שוטר־חרש [היה מחברי "הארגון האנטי־פאשיסטי", איש "המטה השחור"⁹³] — והתחיל לדבר על לבי, שאמסור את הנשק, ואז ישחררו אותי מייד מן המאסר. לא נעניתי לו. יום אחר בא אלי מישהו בשמו של "דה־גול" [משה לוויץ] ורמז לי ברורות, שלא אפסיק מלהביא נשק לגיטו, אך הוא רוצה שאדע לידי מי למסור את הנשק. יומיים אחרי שחרורי מצאני מרדכי מיכלס. הוא בא אליי בהצעה, שאמכור לו נשק בכסף מלא. לאחר שסירבתי לו מטעמים של כבוד עצמי (כעסתי שהחזיקו אותי בבית־הסוהר), "הטיל פצצה": הוא בא מ"דה־גול" המציע לי, שארכוש בשבילו נשק ואביאנו לביתו. לכך הסכמתי עקרונית. כעבור זמן־מה הפגישני מיכלס עם בחור ששמו מאיר ניישטאט⁹⁴, כדי לבצע את העיסקה. נתבקשתי להביא לפגישה אקדח "לדוגמא". לשם זהירות הכנסתי לכיסי 2 אקדחים, אחד מהם הראיתי לנישטאט שיבדוק אותו ואת השני החזקתי טעון בכיס (עדיין חששתי מאוד). ניישטאט הסביר לי, שבמצב של היום אין אקדחים נחוצים עוד; הכל מתבסס עכשיו על

93. ראה להלן, סוף פרק זה.

94. ממונה על פעולות הרכש במפקדת בית־ר בגיטו, לפי עדות מיכאל כץ, עמ' 3; גם מקורות קומוניסטיים מציינים אותו כעוזר נאמן בהכנסת נשק לגיטו (השווה פ' ג, עמ' 46).

פרק ח: פעולות ארגון

רובים ועל תת־מקלעים) היה זה לאחר "גירוש אסטוניה". הבטחתי לו להשיג נשק "ארוך". הוא מצדו הבטיח לי, שאם אביא את הנשק בלי שארוויח, יכלול אותי ברשימת היוצאים ליער בכל עת שארצה. ניישטאט הופיע אז לפניי כנציג ארגון המטפל ביציאה ליער. תיכף למחרת יצאתי מן הגיטו והלכתי לספקים שלי. הזמנתי אצל אחד מהם רובה. הבטיחו לי שאוכל לקבלו באותו מקום יום אחר־כך. כשבאתי למחרתו, מצאתי אצל אותו ספק (שמו היה אדולף), להפתעתי הרבה, שני יהודים מן הגיטו; שוטר־לשעבר ממשטרת הגיטו ומאיר טיינוביץ, שהכרתיו עוד מילדותו⁹⁵. נתברר שגם הם באו לקנות רובה. הם היו מטעם חיים ילין. כשראיתי שהתחרות בינינו עלולה לגרום לעליית המחיר, הצעתי לטינוביץ לקנות את הרובה במשותף. הוא הסכים ועשינו את העסקה. היה זה רובה צ'כי חדש עם 40 כדורים. שילמנו בעדו 2,000 מארקים. קיבלנו בו במקום מפי הספק הדרכה קצרה ויסודית, כיצד להשתמש בו. כדי לא למשוך תשומת־לב, פירקנו את הכלי — אני לקחתי את הבריא וטינוביץ את הקנה, וחזרנו לגיטו. יענקל ורבובסקי צריך היה לעזור לנו להיכנס לגיטו דרך השער החמישי (שער וארניו).

חיכינו חצי שעה שכובים מתחת לטראנספורמטור לא הרחק מן השער, אך לא היה מי שיכניס אותנו. השארתי את טיינוביץ עומד עם הרובה ונכנסתי לבדי דרך הגשר לסדר את העניין. בינתיים הגיע יענקל ורבובסקי והכניס אותנו. היפשתיו אחר־כך בגיטו, כדי שנמסור ביחד את ה"סתורה" לתעודתה, אך לא מצאתיו. בלית־ברירה הלכתי ל"דה־גול" בלי רובה וסיפרתי לו את המעשה. הוא הרגיעני והסביר לי שזה היינו־הך, העיקר שהנשק בידיים נאמנות. אך אני לא נרגעתי וביקשתי שיראו לי את הרובה. הביאו אותי לבית קטן בגיטו, שם מצאתי את חיים ילין (ראיתיו אז בפעם הראשונה), את מנשקה סאפוז'ניקוב ואת חיים דוד ראטנר. אז הבנתי שהעניין הוא משותף ושמנשקה סאפוז'ניקוב נמצא אף הוא "בתוך העניינים".

אחרי מקרה זה הייתי רוכש 3—4 רובים לשבוע מספקים שונים, כולל אדולף הנ"ל. בסך־הכל הכנסתי לגיטו 12—15 רובים. הספקים גרו בסביבות בית־החרושת "אינקאראס" ו"גומא"⁹⁶. אצל הספק בביתו הייתי שם את הרובה על הגוף כך, שהקנה נמצא במכנסיים ואילו הקת על הגב. הייתי הולך אחר־כך כצולע וגיבן. אותו זמן החזקתי תמיד אקדה טעון בכיסי, והייתי מוכן לפתוח באש על כל מי שהיה עוצר

95. השווה מכתב מ' טיינוביץ, מס' 2.

96. השווה עדות יהודה תרשיש, עמ' 2.

חלק שלישי: תנופה

אותי. קיבלתי הוראה לא ליפול חי בידי הגרמנים... כך הייתי מסתנן לבית-החרושת "גומא". שם היה ראש-פלוגת היהודים, שעבדה בבית-החרושת, מוסר לי את חדרו (הוא ידע שאני מכניס נשק לגיטו), מעמיד שמירה מבחוץ ועוזר לי לסדר את הרובה בצורה מתקבלת על הדעת, כדי שאגיע בשלום לגיטו. על ה"חטוטרות" שמתי שק מלא תפוחי-אדמה וצעדתי באמצע הסור. ליד השער דאג יענקל ורובוסקי, שאכנס לשער ללא בדיקה.

את הנשק המוכרח הייתי מביא ישר לביתו של מ' לוין... הדבר נמשך כחדשיים (בערך נובמבר-דצמבר 1943) ללא תקלות. בינואר 1944 קרה מקרה שיכולתי ליפול בפח. עשיתי אז את העבודה בשותפות עם שלמה בארון, שאף הוא עבד בשביל חיים ילין. אותו יום לא היו לנו רובים, אלא כמות גדולה למדי של כדורים. החלטנו להיכנס דרך הגדר. כשהתקרבנו, שמעתי קריאה "האלט". הסתובבתי וראיתי שזה הזקיף מן ה"אס-אס" ההונגארי, ששמר אז על הגדר. ניסיתי לשחדו, אך לא עלה בידי... הזקיף החליט להובילנו למפקדה... אחרי שעברנו כ-100 מטר, הרגשתי שאיש אינו הולך אחרינו. הפניתי ראשי אחורה וראיתי שהשומרים עומדים ומתווכחים. היתה ברירה בידינו לברוח, אך בחרתי בדרך אחרת: התקרבתי אליהם שוב, והפעם עלה בידי לשחד אותם ב-250 מארק. בזה הבטחתי לי קשר אתם גם לעתיד. ואולם, בבואי הביתה החלטתי שהגיע הזמן לעזוב את הגיטו לצמיתות. פניתי למאיר ניישטאט וביקשתי שיקיים את הבטחתו. הוא הסכים מיד. והבטיח שאצא עם הקבוצה הבאה...⁹⁷

אימון צבאי

עוד בפגישה החשאית בדירתו של מ' בראמסון בסוף 1941 צוין, שאחת ממטרותיה של תנועת המרי המוקמת היא "ללמד את הנוער שימוש בנשק"⁹⁸. כמאמנים ראשונים הוצעו כמה ממשתתפי פגישה זו, שהיו קציני צבא לשעבר (מ' בראמסון, א' גרינברג ופ' פאדיסון). במעשים החלו בעיקר לאחר ה"אקציה הגדולה", ובייחוד בהתחלת 1942, למשל בחוגי הקומוניסטים⁹⁹. ב"אב"צ נלמד מקצוע "הגנה" בתוך החוגים כאחד המקצועות, כגון היסטוריה, ספרות וכו'. מאמץ מיוחד נעשה לשם שכלול בלתי פוסק של מערכת הקשר, שתורגלה פעמים מספר¹⁰⁰. כן מאשרים כמה מקורות, שהיו אימונים באקדה בבורות

97. על פרשה זו ראה גם מכתבו של מ' טיינוביץ, מס' 1.

98. ראה למעלה, תחילת פרק ג; פרוטוקול מפגישה גבעת העלייה; עדות א' מלמד, עמ' 4.

99. עדות פוגאצקי-שמאלי, עמ' 4 ועמ' 6 (תקליט 2 ותקליט 3).

100. עדות ח' רחנברג, עמ' 10.

פרק ח: פעולות ארגון

הגדולים שבכיכר הדמוקראטים, בנובמבר 1942¹⁰¹. אחד המאמנים היה השוטר א' ראפופסקי. אופי האימונים תלוי היה במהות תוכניות ההתנגדות (הגנת הגיטו, קרבות רחוב, או יציאה ליערות), בהכרח החשאיות המוחלטת, בכמות הנשק ובסוגיו שעמדו לרשות המחתרת ובמספר המדריכים שבאו בחשבון למטרה זו. על פי הגורמים הנ"ל עוצבה שיטת האימונים בשלב הראשון (עד אביב 1943), שייחודה, כאמור, תשומת לב להקמת רשת מודיעין ומערכת מסירת ידיעות וגיוס חברים ולהנחלת ידיעות ראשוניות בשימוש בכלי-נשק קצרים (אקדחים), ובכלל זה תרגיל מעשי בהם.

במידה שהחלה מתבססת המגמה של מלחמה מחוץ לגיטו (יציאה ליערות ולבסיסים), הלכו ונשתנו שיטות האימונים והיקפם. בקיץ 1943 כבר כללו האימונים משמעת צבאית, מחנאות, תנאי החיים ביער, בניין מחפורות, טאקטיקה של לחימה (התקפה, הגנה, נסיגה והסתערות), הרכבן של יחידות קרביות, הכרת הרובה, האקדח, הרימון והמקלע, לחימה נגד כלי נשק מסוימים (מקלע, טאנק, תותח), הצתות, חבלה, קשר איתות, סיור, יסודות הטופוגרפיה, התקנת כלי נשק פרימיטיביים והשימוש בהם (סכינים, בקבוקי-מולוטוב וכו') וקורס מרוכז בעזרה ראשונה¹⁰².

האימונים נעשו בתאים בני 3—4 אנשים. מפקד התא הדריך את אנשיו על-פי חומר-בכתב, שקיבל מהממונים עליו. על אחת מקבוצות האימונים הרא-שונות פיקד צדוק בליימאן, שעוד לפני המלחמה היה המדריך היהודי היחיד במחנה הטירונים של הצבא הליטאי. קבוצתו שכללה את ליאו זימאן, אלי ראזוק, משה לוין ויונה רוכמאן, היתה מתאמנת בשעות הבוקר המוקדמות, קודם שיצאו האנשים לעבודת הכפייה¹⁰³.

לאט לאט התגבש סגל של מדריכים — רובם ככולם יוצאי צבא — וביניהם איקא גרינברג, יהודה זופוביץ, חיים-דוד ראטנר, צדוק בליימאן, חיים וולפה, מיכאל פאסטרנאק, לובקא שר ואחרים. עם בוא שליחי היער הראשונים לגיטו ובפיהם דרישה לנשק "ארוך", נעשו הכרת הרובה וחלקיו והשימוש בו לעיקר באימונים. הקצב הוגבר, ומלינות נתייחדו למטרה זו¹⁰⁴. טובי המדריכים גויסו לאימונים אינטנסיביים של הקבוצות היוצאות, שהתאמנו 1—3 שבועות לפני צאתם היערה¹⁰⁵.

101. עדות מ' לוין, עמ' 2; עדות מ' גולן (קורליאנצ'יק), עמ' 1.

102. פ"ק ג, עמ' 88—89. קורסים לעזרה ראשונה נתנו ד"ר א' ברמאן, ד"ר קאפלאן, ד"ר פרץ, ד"ר פלדמאן ורופאים אחרים בגיטו (קובץ "ליטע", עמ' 1913; פרץ אהרון: דעם גורל אנטסקעגן, עמ' 46).

103. עדות צדוק אביתר (בליימאן), עמ' 12—14 (תקליט ב2).

104. הנשק שנועד לאימון הופקד בידי רבקה גורדון, שכונתה בשם "האשה הקונספירא-טיבית", והיא היתה מוסרת את הכלים לפי רשימה שניתן בידה (רבקה גורדון, מכתב 2).

105. מלבד המדריכים מן הגיטו, שהדריכו בעיקר בשימוש בכלי-נשק, הרי מורי-הדרך

חלק שלישי: תנופה

מקורות המימון

הנשק שנרכש במיבצעים פארטיזאניים, כדוגמת המיבצע נגד פקח-היערות או הפריצה למחסני הגרמנים, לא היו כרוכות בו הוצאות גדולות, כמובן. אך הנשק שנקנה בכסף העמיד את המחתרת בפני בעיות מימון קשות. הספקים דרשו מחירים דמיוניים בעד כל אקדח, רימון וכדור, ועל אחת כמה וכמה בעד הנשק ה"ארוך" וה"כבד", כגון רובים ומקלעים, שרכישתם והסוואתם גרמו גם להם טרדות וסיכון. בעיות המימון הוחמרו בשאר הפעולות, שהיתה קשורה בהן הוצאת הלוחמים, כגון שכירת נהג ומכונית, שיחוד הגרמנים ליד השער וכד'. מלבד זאת היה צורך לצייד את הלוחם בחגור ובאשפות, במגפיים ובבגדים, שיתאימו לחיי הלחימה ביער. כן דרשה מפקדת הפארטיזאנים, שהקבוצות יביאו אתן גם ציוד "לא-אישי", כגון רפואות, מקלטי-ראדיו, מכשירי הדפסה והכפלה וכד'. המחתרת נאלצה אפוא ללכת בכל דרכי-המימון והרכש שבאפשר, לרבות המסוכנים והבלתי רגילים ביותר. גם דרכים שנראו בתקופה הקודמת כבלתי מתקבלים על הדעת, נהפכו עכשיו להכרח בלי-יגונה להצלחת המשימה.

דרכי המימון והרכש שאחזו בהם הכוח הלוחם בשלב תנופתו, היו שני סוגים: אינדיווידואלי וציבורי. המימון האינדיווידואלי התבטא בכך, שכל מועמד ליציאה חויב להכניס סכום-כסף מסוים לקופת המחתרת "לרכישת נשק וציוד". נראה — ואין נתונים מדויקים על כך — כי סכום זה היה שווה לאנשי התנועות, שהיו מיוצגות בהנהגה המאוחדת. ואילו מועמדים שמחוץ לתנועות אלה שילמו בהתאם למצבם החומרי, ובדרך כלל, הרבה יותר מן הסכום שנדרש מן ה"מאורגנים"¹⁰⁶. לעומת זה, אם מישהו מן ה"מאורגנים" לא היה לאל ידו להכניס את הסכום הנדרש, היתה תנועתו דואגת להשלמת החסר¹⁰⁷. לפי הידיעות שבידינו, היה הסכום שהוטל בדרך כלל על אנשי התנועה — 2,000 מארק (20,000 רובל)¹⁰⁸. רוב היוצאים היו מוכרים דברי-ערך, בגדים, לבנים עצמם הדריכו בשדאות, בטאקטיקה פארטיזאנית ובכללים הבלתי-כתובים של היער, כפי שלמדו מנסיונם האישי.

106. קרוב לוודאי, של"בלתי-מאורגנים" היה התשלום הגבוה תנאי להכללתם בקבוצת היוצאים, אך מספרם בתוך כלל היוצאים לא היה גדול. דוגמא לסוג זה של יוצאים הוא נאדל. הוא רכש אקדח פאראבלום אצל ליטאי תמורת 2 מעילי-עור ושמיכת נוצות, ששוויים היה 5,000 מארק, ומסרו לירחמיאל ברמאן, מפעילי "הארגון האנטי-פאשיסטי". רק אז הסכימו להכלילו בקבוצת יוצאים וצירפוהו למתאמנים. חלק גדול של ה"בלתי-מאורגנים" היו "סוחרים הגדר": אך הללו יצאו ללא תשלום, כ"פרס בעד שירותם המסוכן".

107. עדות חיים גלעין (גכטל), עמ' 22 (תקליט 8); עדות מלכה פוגאצקי-שמאלי, עמ' 16—17 (תקליט 5); עדות א' מוזס, עמ' 10 (תקליט 3); מכתב ברל קוט, מס' 2.
108. עדות גיטה פוגר-טורצ'ין, עמ' 16; עדות ברוך גופר (גרודניק), עמ' 10—11 (תקליט 3).

פרק ח: פעולות ארגון

ואף רהיטים, כדי להכניס את הסכום. אם היוצא היה כוודד והשאיר רכוש בגיטו, עבר הרכוש לרשותו של הארגון הלוחם¹⁰⁹.

דרכי המימון הציבורי היו שונים ומגוונים. הדרך הפשוטה ביותר היתה מגבית ואיסוף בגדים חמים בין אנשי המחתרת, וכן בין יהודים אמידים, שהיה ידוע כי אפשר לסמוך על מהימנותם. בפעולה זו עסק "הוועד הציבורי" שהוקם לצורך זה, ונטלו בו חלק פעיל, בין השאר, שולמית רבינוביץ', מנדל סאדוב-סקי, יודל זופוביץ' ועוד¹¹⁰. ברם, הצרכים עלו בהרבה על מה שניתן היה לאסוף בדרך הרגילה של מגבית בקרב ציבור, שה"עילית" הכלכלית שלו היתה מורכבת מאלמנטים נחשלים מבחינה סוציאלית ומוסרית ("סוחריהגדר" וספסרים למיניהם, בעלי חנויות בגיטו וכד')¹¹¹. לא היה מנוס מנקיטת שיטות פחות עדינות, אך יותר יעילות בתנאים אלה. על האמידים הוטלו מכסות ("קונטריבוציות"), שנגבו בין בדרכי נועם ובין בכפייה¹¹². במשך הזמן נתהוותה ועדה מיוחדת של פעילים, שעניינה היה לגבות את סכומי המכסות. ועדה זו נודעה בשם "המטה השחור", והשתתפו בה ירחמיאל ברמאן, מגשה סאפוז'ניקוב, ליפמאן ודאנקה בירגר (מתאגרף לשעבר). פעילותה היתה כל הזמן עוטה מיסתורין. אנשיה היו כולם מקורבים ל"ארגון האנטי-פאשיסטי", אך יש להניח שהם פעלו — לפחות במקצת — בפיקוחה של ההנהגה המאור-חדת¹¹³. הרי, למשל, פרטים על דרכי המימון שנקט בית"ר בגיטו בזמנים שונים¹¹⁴:

... הארגון מימן את פעולותיו בצורה דלקמן: (א) עם כניסת היהודים לגיטו פקדו הגרמנים למסור את כל הזהב, דברי-הערך ומטבע-חוק. פלוגת בית"רים חדרה למקום הריכות, שרוכזו בו כל האוצר שנשדד מהיהודים, והחרימו סכום גדול של כסף ומטבעות זהב והחביאוהו במקום-סתר. לאחר תקופה קצרה הוצא המטמון ושימש לרכישת נשק ולבניית בונקרים; (ב) ב-1943 (עם מפלת סטאלינגראד) בוצעה בריחה המונית של יהודים אסירים מהמצודה התשיעית, וביניהם בית"רי אהרן מאניסקין, שנפל אחר-כך בפעולה ביערות. מאניסקין הי"ד הביא עמו

109. עדות א' סניאון (סניור), עמ' 1; עדות גרישא שפר, עמ' 13 (תקליט 4).
 110. תולדות מילדוס 7, עמ' 4; עדות שולמית רבינוביץ', עמ' 10 (תקליט 12); עדות מ' גנוני (סאדובסקי), עמ' 21 (תקליט 33); עדות צבי בריק, עמ' 2, וראה גם למעלה, פרק ד ("שיתוף פעולה בין פלגי המחתרת").
 111. על חיי הכלכלה ומקורות הפרנסה בגיטו, ראה גאר, עמ' 120—121, וגרפונקל, עמ' 230.
 112. עדות י' ליפשיץ, עמ' 2; ראה גם גרפונקל, עמ' 173.
 113. עדות ישראל יואלס, עמ' 2; אנשי "המטה השחור" הטילו עליו לגנוב רפואות מעליות-הגג של בתי-הרופאים (ראה גם עדות א' מוזס, עמ' 4, תקליט 1). מנשקה סאפוז'ניקוב היה גם קשור במחלקה הפלילית של משטרת הגיטו (גאר, עמ' 141).
 114. עדות מיכאל כץ, עמ' 2 ואילך.

חלק שלישי: תנועה

מן המצודה שקיק זהב, והעבירו למפקדת בית"ר¹¹⁵; (ג) מפקד המשטרה משה לוין הי"ד, שהיה מפקד בית"ר, היה מעביר לפרקים סכומי כסף גדולים לרשות בית"ר לרכישת נשק...

ברם, מה שהשיגו הארגונים השונים בנפרד, היה מועט לעומת מה שהשיג הארגון הלוחם המאוחד, בייחוד כשעלה בידו להסתייע במוסדות הגיטו. ואמנם היה הסיוע מצד מוסדות הגיטו ניכר למדי. הפליאה לעשות בתחום זה הנהלת הסדנאות שבגיטו, כנראה בהסכמתו המפורשת או הרמוזה של האלטסטנראט. ב"תקופת גקה" זכו הסדנאות לתשומת לב מיוחדת מצד השלטונות הגרמניים. גקה עצמו היה מבליט בהזדמנויות שונות את התעניינותו בהישגי המפעל הנאה של הגיטו, ולא גרע עינו ממנו. מיתקני הסדנאות הורחבו וגדל מספר המועסקים בהן, וכן רבו ההזמנות שנתקבלו ממוסדות גרמניים שונים. דבר זה גרם, כמובן, שמחסניהן נתמלאו שוב ושוב חומרי גלם ומוצרים מוגמרים. דווקא בתקופה זו לא נרתעה הנהלת הסדנאות מלארגן ומלקיים במשך כמחצית השנה אספקה חשאית, אך מסודרת להפליא, של ציוד צבאי גרמני מכל המינים — חגור ואשפות, מגפיים, מדים, לבנים — לארגון הלוחם, מתוך ידיעה ברורה מהו הסיכון שפעולה זו טומנת לעובדי הסדנאות בפרט ולגיטו בכלל. פרשה זו, אחת המופלאות בתולדות תנועת המרי של גיטו קובנא, נגולה לפרטיה בזכרונותיו של מנהל הסדנאות, משה סגלסון, שנרשמו מייד לאחר שחרורו ממחנה הריכוז בלאנדסברג שבגרמניה¹¹⁶:

... בוקר אחד בחודש אוגוסט 1943 נכנס למשרדי שבסדנאות הגיטו ידידי צבי לוין, ממקורבי האלטסטנראט בגיטו. הוא אמר שעליו לשוחח אתי על עניין דחוף מאוד... "מה שנדון בו עתה כאן צריך להישאר בסוד גמור" — אומר הוא. "סבורני שאתה יודע כבר על התנועה החדשה... הושג איחוד מלא של כל הזרמים משמאל עד ימין. מטרתנו היא לארגן המון מזוין, שתפקידו יהיה מלחמה באויב צמא-הדם... מה שאנו רוצים ממך הוא — ראשית להלביש את הגברים והנשים לפי הצורך; שנית — לעזור לאסוף כספים בין עובדי הסדנאות... גמרתי בלבי לשוחח עם ד"ר אלקס... הסברתי לו, שאפשר בקלות ליפול בפח. המדובר בכמויות גדולות של מוצרים, ויש חשש מפני בגידה. אפשר יגלו שהמוצרים חסרים במחסן הסדנאות. אחרי ככלות הכל אי אפשר להחזיק את זה לגמרי בסוד, יש להכין את הדברים. אולי חסוֹשֶׁלֹום יתפסו את מישהו מן הלוחמים וימצאו שצידו הוא מן הסדנאות וכד'. הוא הפסיק אותי ואמר: "חשבתי על זה הרבה, הבאתי בחשבון את כל הסכנות והמכשולים, אך אסור שסכנות וקשיים

115. ראה למעלה, סוף פרק ו.

116. "תנועת הפארטיזאנים בגיטו קובנא" (כת"י בידיש), מאת משה סגלסון, לאנדסברג, ספטמבר 1945, עמ' 1—6.

פרק ח: פעולות ארגון

כלשהם ימנעו את הצלת חלק מאחינו ואחיותינו הצעירים. כולנו צריכים להיות מוכנים לחרף את נפשנו... זוהי הדרך הישרה¹¹⁷ שעלינו ללכת בה. אני נוטל הכל על מצפוני. זה רק לטובת שארית הפליטה של יהודי ליטא ולטובת העם היהודי כולו. כל אפשרות של מרי יש לנצלה ובפרט כשמדובר במאבק של כבוד"...

נפגשתי עם לוין בשעה שנקבעה. סיפרתי לו על שיחתי עם ד"ר אלקס. תשובתי חיובית. הסכמנו בינינו, כי בימים הקרובים תימסר לי ההזמנה הראשונה... גמרתי אומר, כי הראשון שאגלה לו את הסוד יהיה ברל פרידמאן. הוא ממונה על המחסנים. הוא יהודי טוב וידיד נאמן, ובוודאי יעזור... לא היה צורך לשכנעו הרבה... נועצנו כיצד לבצע את המשימה... החלטנו לגלות את התוכנית הסודית לאנשים אלה: יהודה שווארץ (חבר ההנהלה, מנהל עבודה), חיים קאגאן (חבר ההנהלה, ממונה על הספקת חומרי-גלם), הירשל בריק (חבר ההנהלה, מנהל מחלקת הפרסונאל), ד"ר אלטמאן (יו"ר ועד העובדים, עובד בסנדלריה), טרויפברג (רואה-חשבונות ראשי של הסדנאות), זארמבאק (מנהל מחלקת החייטות הראשונה)...

כעבור יומיים נתקיימה בביתי פגישה עם צבי לוין וחיים ילין. הם הביאו לי את ההזמנה הראשונה בשביל 40 איש. הגישו לי רשימה של הדברים הדרושים לכל אחד: מעיל צבאי, מקטורן ומכנסיים, זוג מגפיים (עם סוליות כפולות), חגורה עם 2 אשפתות, ילקוטי-גב, מימייה, כובע, ילקוטי-צד, סוודר, זוג לבני-צמר, 3 זוגות גרבי-צמר, זוג כפפות-צמר ו-3 ממחטות... הודיעו לי, כי עד סוף שנה זו יש להביא בחשבון 300-500 יוצאים... נתנו לי זמן 10-12 ימים להכנת המשלוח הראשון... נקבע, כי איש-הקשר יהיה מאיר גרינברג הספר.

למחרת התייעצתי עם פרידמאן... עיבדנו תוכנית פעולה. העבודות ייעשו כמובן בלילה, כשהגרמנים נעדרים מן הסדנאות. באותו ערב קיימנו התייעצויות עם חברים אחדים, שהיה עליהם לגשת מייד לעבודה... מפליאה מסירות הנפש, שכל אחד מן העובדים גילה בעבודתו, ועד כמה ראה כל אחד כבוד לו לשתף את עצמו ולעזור... ימים אחדים לפני המועד היה הכול מוכן, ברב או במעט. הודעתי לצבי לוין. הוא סיפר לי בצער, כי יהיה צורך לדחות את המשלוח לימים אחדים. יש אי-אלו קשיים ברכישת הנשק וגם אמצעי ההובלה עדיין אינם בסדר...

כעבור שבועיים בערך קיבלתי ידיעה, כי נשק כבר נרכש, אך עניין

117. במקור: "ווירדיקסטע".

חלק שלישי: תנופה

ההובלה אינו כשורה. יהיה הכרח לשלוח את האנשים ברגל¹¹⁸ ... המשלוח ייצא בעוד 4 ימים. צריך להוציא את הציוד מן הסדנאות ... 19 שקים ארוזים. החלטנו, כי מחר בלילה יוצבו ליד שער ב' [של הסדנאות] שני שוטרים מהימנים. מלמדוביץ', קצין המשטרה של הסדנאות, יעמוד על המשמר. מאיר גרינברג צריך לקבל את הציוד ולהכניסו ל־מלינה ברחוב סטאליו 3, הנמצאת קרוב לסדנאות. מחוץ לסדנאות ינהל את הפעולה מפקד משטרת הגיטו, משה לוויין, באופן אישי.

9 בערב. לילה אפל. הכול נמצאים בעמדותיהם. השומרים עוברים ביקורת. אני משגיח על התנועה בתוך הסדנאות. ברל פרידמאן מוסר את הציוד. מאיר גרינברג, 2 שוטרים ועוד 3—4 צעירים מקבלים אותו. כולם עצבנים, הדבר מורגש בכל צעד ושעל. אנחנו עושים רושם של גנבים במעשה הגניבה הראשון שלהם, שעדיין אינם מורגלים בעבודה ... (זוכר אני, כי כעבור חודש או חודשיים מאותו לילה, כשבחור עם שק מלא ציוד שהוברח מן הסדנאות, כמעט שנתפס בידי ה־אונטר־שאר־פירר פיפיגר — אז לא פחדנו כמו עכשיו) ... העניין "דפק" להפליא — כל הפעולה ארכה פחות משעתיים.

אחרי המשלוח המוצלח הראשון נעשתה העבודה בקצב מוגבר ... גייסנו עוד עובדים להכנת המשלוחים ... הסדנאות סיפקו את הציוד הדרוש. גם נאספו בין עובדי הסדנאות סכומי כסף ניכרים. ועדת עובדי דים מיוחדת, שבראשה עמד ד"ר אלטמאן, הכינו את ההזמנות, אספו כספים וחילקו את העבודה בין המחלקות השונות. ההיקף היה גדול, ובגלל הדחיפות נאלצו לעשות את העבודה גם במשמרות היום. במחר לקת המסגרות עסק צוות של מומחים, בהשגחתו של המנהל אינו מולה פיין, במשמרת לילה, בתיקון הנשק ובהרכבתו. נמצאו אנשי מקצוע בכל התחומים ...

בסדנאות התחילה להיות מורגשת הפקרות מסוימת. כולם¹¹⁹ ידעו כי מקור האספקה העיקרי בשביל הפארטיזאנים הן הסדנאות, והיה מי שניצל זאת לאינטרס העצמי שלו.

בבוקר אחד של יום א' לשבוע נפתחה דלת ביתי ונכנסו שני חברי ההנהלה, יהודה שווארץ וניקולאי גימלנצקי, שניהם נרגשים וחיוורים. הם הודיעו לי, כי נעלמו 50 זוגות מגפיים, שמזמיניהם — ה"שוצ" פוליציית הגרמנית — באים מחר בבוקר לקבלם. הם חקרו את המקרה אך ללא תוצאות. המגפיים הוצאו בלילה מן המחסן בעזרת מפתח

118. הכוונה כנראה לקבוצה הראשונה, שנקודת היציאה שלה היה בסיס הביניים במוראווא.

119. זו הגזמה. אף בתקופת השיא ידעו על כך רק חוג מצומצם של פעילים.

פרק ח: פעולות ארגון

מותאם. הפנקסן של הסנדלרייה, כהן־צדק, אישר בשבת את המשלוח. התקשרתי עם מנהל הסנדלרייה. הוא לבן כסיד ורועד בכל גופו. מגפיים חדשים, מחר באים לקבלם. מה עושים?

אצל המנהלים התעורר החשד, שלקחו את המגפיים בשביל הפארטי־זאנים. אני שללתי טענה זו. הבטיחו לי שלא יילקח דבר בלי ידיעת ההנהלה. צלצלתי למשטרת הסדנאות, והתייצבו השוטרים שעמדו במשמר בלילה. לא ראו דבר וחצי דבר. אני הזעקתי את ראטנר וצבי לווין והסברתי להם, איזו סכנה נשקפת, אם המגפיים לא יהיו מחר למשלוח. אתמול, בשבת, הודענו ל"שוך־פוליצי"י", שהם מוכנים.

ראטנר ולווין נחרדו. הם הבטיחו לי, שאיש לא קיבל מהם הוראה לקחת מגפיים. לשם מה עלינו לעשות זאת? אנו מקבלים כל מה שמבקשים. אנו הזמננו את משה לווין, מפקד משטרת הגיטו. הוא הבטיח לחקור את הדבר. הוא גם ישים לב, שהמגפיים לא יוברחו דרך שער הגיטו לעיר. אך מה עושים? איך נחלצים מן המצב המסוכן? אין עוד חומרים שאפשר יהיה למלא את החסר, ואפילו היו — כיצד אפשר להכין במשך יום אחד 50 זוגות מגפיים?

קראנו לישיבה דחופה של ההנהלה. פרידמאן העלה את הרעיון, כי העור העליון שב"מחלקת המטליאים" עשוי להתאים. עור קשה יש מספיק. עכשיו הבעיה היא רק, כיצד לייצר את המגפיים עד מחר בבוקר. מנהלי הסנדלרייה עם הד"ר אלטמאן נוטלים על עצמם את המשימה לארגן את העובדים הדרושים, סנדלרים, תופרים וכו' (יום א' היה יום מנוחה) והמגפיים ייעשו.

בשעה 12 כבר ישבו כ־40 עובדים ועבדו במרץ. אני וכל הנהלת הסדנאות נמצאתי במקום. מוכרחים להשגיח שהכול "ידפוק". בשעה 3 לפנות בוקר ביום ב' — המגפיים היו מוכנים. ב־9 היו כבר ארוזים באוטו־משא של הגרמנים. מי לקח את המגפיים לא נודע לי עד היום הזה¹²⁰.

המאבק מסביב להרכב הקבוצות

משרבו והלכו האפשרויות לצאת מן הגיטו אל היער, ניטש מאבק בין הארץ־גונים השונים בגיטו על הרכבן של הקבוצות היוצאות. אמנם מבחינה פורמאלית היה עניין זה בסמכותה של הנהגת איכ"ל. אולם האמת היא, שראשי הקומוניסטים בגיטו ניסו לכפות על ההנהגה המאוחדת את דעתם בדבר זה, והתנהלה מלחמה קשה, כשכל צד משתדל לשחק ב"קלפים החזקים" שבידיו.

120. על פרשת מתן ציוד מהסדנאות ליוצאים ליער, ראה גם עדות זאב פרידמאן, עמ' 1—3. בשולי עדותו, גם אביו, ברל פרידמאן, מזכיר את עניין גניבת המגפיים, שעלולה היתה להמיט אסון על כל המפעל.

חלק שלישי: תנוסה

לקומוניסטים היו בלי ספק "קלפים חזקים" רבים. הם חלשו על היחסים עם הבריגאדה הפארטיזאנית, הם עסקו כבר זמן ממושך ברכישת נשק, ועל-כן עמדה לרשותם — הן בגיטו הן מחוצה לו — כמות נשק גדולה יותר מאשר לכל ארגון אחר בגיטו. גם היו להם סיכויים טובים לרכישת נשק בעתיד. ואחרון-אחרון — הסיכוי להשתחרר מעול הגרמנים תלוי היה בהכרח בנצחוננו של הצבא הסובייטי. מעמדת כוח זו ניסו הקומוניסטים להכתיב להנהגת המחתרת "מדיניות" במה שנוגע להרכב הקבוצות היוצאות, לחלוקת התפקידים בתוך הקבוצה וכדומה. הדבר בלט בכל חריפותו בעניין הכללתן של בנות בקבוצות. אמנם לא בכל הארגונים היתה בעיה זו דוחקת; למשל בבית"ר לא היתה קיימת כלל, כי בגיטו כמעט שלא השתייכו אליו בנות¹²¹. לעומת זה היתה בעיה זו חמורה ב"השומר-הצעיר". כאן היו הבנות רוב (היסוד הלוחם מבין הבנים נספה במסע אוגוסטובה), וכמעט כולן יצאה נפשן להצטרף לשורות הפארטיזאנים. היו ביניהן כאלה שוויתרו על מחבואים אצל כמרים ליטאים בעיר, מתוך תקווה שיגיע תורן לצאת ליער. כל פעם שמישהו מנציגי הארגונים בהנהגה הציע בת כמועמדת ליציאה, התנגדו לכך הקומוניסטים בטענה, שמפקדת הפארטיזאנים "אסרה במפורש" הבאת בנות ליער. דבר זה לא מנע מהם לדרוש בתוקף את הכללתן של בנות משלהם. כאן היה הנימוק, כי המועמדות הן נשותיהם של לוחמים שנמצאים כבר ביער, ובעליהן קיבלו רשות מיוחדת להבאתן¹²². מן התנועות החלוציות אושרה ליציאה במשך כל הזמן הזה בחורה אחת בלבד, בעוד שמבין הקומוניסטים יצאו פעם 7 בנות בקבוצה אחת, בקבוצה השישית. אמנם מעדויות שונות מתברר, כי מפקדת הגדודים הקובנאיים התנגדה באמת להבאת בנות, ואולם מכיוון שהחליטו לעקוף הוראה זו, יכלה ההחלטה לחול על כל הבנות-הלוחמות, שהביעו את רצונן להצטרף ליוצאים, ונמצאו כשרות מבחינת הגיל והבריאות¹²³.

עוד נקודה, שבה דרשו לעצמם נציגי הקומוניסטים זכות הכרעה בלעדית, היה הפיקוד על הקבוצות. הם דרשו בתוקף, שמפקדי הקבוצות היוצאות יהיו כולם אנשי ארגונם, והדבר ניתן להם. לכאורה היה הדבר נטול חשיבות: המינויים היו ארעיים בלבד, ותוקפם פג עם בואה של הקבוצה לבסיס. אף-על-פי-כן היתה לעובדה משמעות עמוקה. הפיקוד הקומוניסטי הטביע את חותמו על הלך הרוח ששרר בקבוצת היוצאים ועל האופי שהיוצאים עצמם ייחסו ליציאתם. מפקדים אלה, ככל שפיקודם קצר היה וארעי, הספיקו לטשטש את

121. עדות ב' עוגד, (קאמבר), עמ' 9.

122. עדות ג' שפר, עמ' 11—12 (תקליט 3).

123. על פרשת הכללת הבנות בקבוצות היוצאות, ראה עדות יונה רוכמאן, עמ' 20; "תולדות אוגוסטובה", עמ' 6; עדות מ' פוגאצקי-שמאלי, עמ' 14—15 (תקליט 5); עדות י' רוזן, עמ' 13 (תקליט 3); עדות ג' פוגר-טורצ'ין, עמ' 7 (תקליט 2); עדות י' קשיב (קאפצ'וסקי), עמ' 12 (תקליט 3).

פרק ח: פעולות ארגון

הצד היהודי המיוחד של מיבצע היציאה ולהטעים את הצד "הכללי" שבהצטרפות לוחמי הגיטו לפארטיזאנקה. וכך קוראים אנו בעדותו של אחד הלוחמים, שעזב את הגיטו בקבוצה השישית¹²⁴:

... הקומוניסטים ניצלו בהרבה את העובדה, שהקשר היה בידיהם. הם הופיעו כאנשים היכולים לעשות הכול. העובדה הבולטת ביותר היא, שהם מיעטו בשליחת בחורות מתנועות אחרות. לעומת זאת, בחורה שהשתייכה לשורות הקומוניסטים ורצתה לצאת — יצאה, בו בזמן שאנחנו היינו מוגבלים בזה. מתנועתנו המאוחדת של מילדוס 7 — השומר הצעיר, דרור, נצ"ח, גורדוניה — יצאה לפארטיזאנקה רק בחורה אחת. ובנוגע ליתר — כל הזמן דחו ודחו. זה היה המקרה הבולט ביותר. וחוק מזה, כמובן, היו דברים נסתרים, שלא יכולנו לחדור אליהם. הייתי אומר שהפליית לא יכלו להיות בעניין חלוקת הנשק בזמן היציאה. אם היה די נשק, חילקו לכולם שווה בשווה. גם ציוד חילקו לכולם בשווה. אלא שבכל קבוצה שיצאה — תמיד היה הפיקוד בידי הקומוניסטים... ההשערה שלי היא, שאילו לא היו הקומוניסטים זקוקים לעזרה שקיבלו ממוסדות הגיטו, בכלל לא היו מתקשרים... כנראה שחסרו להם כמה דברים שבלעדיהם לא יכלו להסתדר... עובדה היא, שהאלטסטנראט ידע על הפעולות האלה והמשרה עזרה ליציאה. ואנחנו שיצאנו, עדים אנו בעצמנו לכך. בעלי התפקידים שעמדו ליד השער, כל אלה ידעו ושתקו. אדרבה, אף עזרו לכל העניין הזה. הנחתי היא, שגם הקומוניסטים היו זקוקים לכל אותה עזרה... לא פחות מאשר מישהו אחר.

לשון אחרת: כשם שהקשר עם התנועה הפארטיזאנית היה הקלף החזק ביותר בידי ראשי הקומוניסטים, כך היה הקשר עם אנשים מסוימים ב"אלטסטנראט, ובייחוד עם משרת הגיטו, קלף בידי חברי ההנהגה הלא-קומוניסטים. בכוח זה השיגו הללו, שכל קבוצה תורכב לפי "מפתח", כלומר: לכל ארגון שהיה מיוצג בהנהגה, יוקצה מספר מסוים של מקומות. אחרי שהוסכם על כך, ניטש מאבק על הרכבו המספרי של המפתח גופו, כלומר — כמה מקומות יקבל כל ארגון. כל נציג נאבק על הגדלת חלקו במפתח. מן העדויות מתברר, שלא תמיד התאימו דרישות הנציג לנכונות של אנשיו ליציאה, ולא תמיד הצליח למלא את המכסה, שלחם בעדה בזמן קביעת המפתח בהנהגה — אם משום שלא נמצאו באותו זמן די אנשים שהיו מוכנים לצאת, ואם משום שלא נמצא הכסף למימון יציאתם, או בגלל מניעות אחרות¹²⁵. אחד הדברים שהרתיעו

124. עדות חיים גלעין (גכטל), עמ' 18 (תקליט 7).

125. שם, עמ' 19. הימנעותם של 3 חברי בית"ר ברגע האחרון מלצאת בגלל סיבות

חלק שלישי: תנופה

את האנשים מלצאת ליער היתה הטענה, שביער הפארטיזאני יש אנטישמיות, שפארטיזאנים רוסים שופעים שנאה לחבריהם-לנשק היהודים, וכשמזדמנת להם שעת כושר אינם מהססים לרוצחם נפש¹²⁶. הלך-רוח דומה שרר בחוגי בית"ר, אף שמספר הנכונים ליציאה היה שם גדול יותר באופן יחסי, ולפי עדויות אחדות אף גדול מאוד. בחוגים אלה גוספה לטענת האנטישמיות גם הרעה, כי יש יסוד לחשוש ליחס שלילי במיוחד כלפי הרוויזיוניסטים.

בחוגי מילדוס 7 היו ההיסוסים פחותים יותר. אמנם הידיעה על גילויי האנטי-שמיות זעזעה את האנשים, אך לא היה בה כדי לערער את העמדה היסודית החיובית כלפי היציאה. הדעה הרווחת היתה, שהנהגת הארגון הלוחם צריכה להפעיל לחץ על ראשי הקומוניסטים בגיטו, שעם בואם ליער יפנו למפקדת הבריגאדה בדרישה נמרצת לעקור את גילויי ההפלייה, ואולי גם לאיים שם בהפסקת המשלוחים¹²⁷. אך אין להפסיקם למעשה, אפילו לא תהיינה תוצאות להתערבות, ואף לא יוכחשו השמועות על אנטישמיות ביער. זו היתה כאמור הדעה הרווחת במילדוס 7. אך לא מן הנמנע הוא שבשיקוליהם האישיים של חלק מחברי הקולקטיב ומבאי הבית מילאו שמועות אלה תפקיד של מעצור, כשהועמדה לפניהם האפשרות הממשית להצטרף ליוצאים.

אשר ל"ארגון האנטי-פאשיסטי", אין להתפלא כי לא היו שם סימנים של היסוסים או לבטים בפרק זמן זה. ההטפה המתמדת ליציאה ליערות ולהצטרף פות לפארטיזאנים נתנה פרי. לא היה בחוגים אלה מי שהביע דעה נגד היציאה, או ספקות לגבי "הנקודה היהודית" שבפרשה. הידיעות על נגישות נגד פארטיזאנים ביער פירשו להם הקומוניסטים, אם כתעמולת-לחש של ה"רי-אקציונרים" בגיטו, ואם כתיאור לא נכון של עובדות מוצדקות או כהגזמת מקרים בודדים יוצאי-דופן. הלא-קומוניסטים מבין אנשי ה"ארגון האנטי-פאשיסטי" בלעו כנראה את הגלולה ללא תגובה פומבית. מכל מקום, כלפי חוץ יצאו כולם נגד כל טענה, שהיתה מבוססת על נימוק זה של גילויי אנטישמיות. על רקע זה הוטחו האשמות כלפי ארגונים שונים. אנשי השוה"צ והקומוניסטים טענו, שהרוויזיוניסטים אינם מנצלים את מכסתם, מחליפים את המועמדים ומוכרים בעד בצע-כסף את מקומותיהם ל"בלתי-מאורגנים", בעוד שבהשוה"צ מצפים לוחמים למקומות. אותה האשמה עצמה הוטחה כלפי הקומוניסטים, שהם מוכרים מקומות ל"בלתי-מאורגנים" ולוקחים כסף תמורת נשק, שלא עלה להם במאומה¹²⁸.

האמת היא, שמספרם של ה"בלתי-מאורגנים" בין היוצאים היה קטן מאוד. מיבצע היציאה היה קשור בפעולות מסוכנות כל כך, שההנהגה לא יכלה לסמוך

משפחתיות, נתקבלה בתנועתם במורת-רוח (עדות י' מלמד, תקליט 1. השוה"צ גם מ"ל גולדשמידט, מכתב 1; עדות קארנובסקי, עמ' 1).

126. עדות ח' (פימא) רוזנברג, עמ' 9. 127. עדות צבי בראון.

128. לפי עדותם של זאב פרידמאן, עמ' 3, ומ' כץ, עמ' 6.

פרק ח: פעולות ארגון

על אנשים, שלא ניתנה עליהם ערובה מוחלטת מצד אחד הארגונים, ואילו הארגונים לא העזו לערוב למישהו הנמצא מחוץ לשורותיהם. אולם אפשר שהיו עוד טעמים לכך. בעיני רבים מן הלוחמים היתה היציאה מעין זכות-יתר, שאינה מגיעה לאלה שמחוץ למחתרת, כשם שה"שריון" מפני גירושם, אקציות ופורענויות אחרות היה בעיניהם זכות-יתר של אנשי המחתרת. גם כאן שימשו בערבוביה הקשר האידיאי לציבור המאורגן, הכוננות ללחימה וכו', והשיקול האנוכי המעומעם של יצור נרדף-על-צוואר.

היו שני סוגי "בלתי-מאורגנים", שמצאו במאמץ רב את דרכם למחתרת בתקופה של תנופת-היציאה. הסוג הראשון היה "סוחר הגדר" והספסרים, שיציאתם ליער היתה, כאמור, מעין פרס על שירותם המסוכן והנועז למחתרת במיבצעי הרכש. קשר השותפות של הארגון עם יסודות אלה היה אמנם הכרחי, אך גם הרה-אסון לגבי הגיטו, והמחתרת בכלל זה. היו מקרים שאף נאלצו לנהוג בהם בחומרה יתירה, ועוד יסופר על כך להלן.

הסוג האחר של "בלתי-מאורגנים" שצורפו ליוצאים, היו אנשים מפשרות העם בדרך-כלל, אך לא חסרי-אמצעים, שקודם לכן לא עסקו מעולם בפעולות ציבוריות. אחד מספר¹²⁹:

... פעם שאלתי את דוד מארקובסקי, מה אפשר לעשות שלא אצטרך למות כמו כבשה ושאציל את חיי איכשהו בכבוד. הוא ענה לי, שיש אפשרות להצטרף לפארטיזאנים... אז הפגישו אותי עם חיים ילין. חיים ילין קיבל אותי בסבר פנים יפות. אמרתי לו, שיתן לי אפשרות למות בכבוד... אמר לי ילין: "לבחורים כמוך אנו זקוקים". לאחר מכן הפגישו אותי עם מנשקה סאפוז'ניקוב ועם ירחמיאל ברמאן. קיבלתי אולטימטום: "תביא נשק, או תלך ליער". שמעתי ועשיתי. השגתי אצל גוי פאראבלום תמורת שני מעילי-עור ושמיכת-נוצות (זה עלה לי בסך-הכל 50,000 רובל). המצאתי את הנשק לירחמיאלקה וסיפחו אותי לקבוצת מתאמנים בנשק. התאמנו במקלע. בתחילה אימנו אותי, אחר-כך כשראו שאני יודע יותר טוב מהם, מינוני למאמן (שירתתי בצבא הליטאי)...

סדר יציאה

המאבק מסביב להרכב הקבוצות, אף שהיה עקשני ומלווה האשמות הדדיות, לא השפיע על הצד הארגוני של מיבצע הוצאת הקבוצות לפי "המהלך החדש", כלומר — על פי ההוראות האחרונות, שנתקבלו תחילה באמצעות מורי הדרך היהודים ואחר-כך על-ידי חיים ילין, ממפקדת הבריגאדה הפארטיזאנית¹³⁰.

129. עדות חיים נאדל, עמ' 1 ואילך.

130. בין הקבוצה החמישית לשישית היתה הפסקה של כחודש, לעומת הקבוצות הקודמות שהפסקה ביניהן היתה שבוע-שבועיים.

חלק שלישי: תנופה

מיד אחרי שנקבעו המועמדים, הופעלו כל הגורמים ונעשו כל המאמצים להביא טחת ארגון-למופת של היציאה, הכשרה מאקסימאלית של המועמדים מבחינת האימון והציוד, והחשוב ביותר — עוצמת-אש גדולה ככל האפשר של הקבוצה. הניסיון שרכשה לה הנהגת הארגון הלוחם בחודשים האחרונים בהוצאת קבוצות בכלי-רכב, איפשר לה עתה לגבש דפוסי פעולה בתחום זה ולתכנן את יציאתה של כל קבוצה עד אחרון פרטיה. על סמך כל המקורות העומדים לרשותנו ניתן לשחזר את שלבי תהליך היציאה ליער כלהלן: (א) קביעת המועמדים ליציאה בתוך ארגוני המתרת השונים, בין בהתנדבות חופשית, ובין בהחלטת התנועה ובהטלת חובה; (ב) שיחות עם המועמד לבירור כושרו הפיסי, מניעיו ליציאה ואפשרויות המימון; (ג) אישור המועמד על-ידי מפקדת איכ"ל; (ד) אימונים צבאיים-פארטיזאניים מזורזים בקבוצה מצומצמת (כיתה) כשבועיים-שלושה שבועות לפני מועד היציאה; (ה) אימונים במסגרת מחלקה והפגשה עם שאר המועמדים; שינון ההוראות לדרך והטאקטיקה הפארטיזאנית; לימוד מושגים שימושיים ברוסית; (ו) מסיבות פרידה (בתוך הארגון שממנו יצא המועמד ובמסגרת הקבוצה היוצאת); (ז) הודעת כוננות לאנשי הקבוצה; ריכוז כל המועמדים במקום חשאי בגיטו; בדיקת הציוד האישי (לגבר — ציוד-חובה כדלקמן: מכנסיי-רכיבה או מכנסי-צבא סתם, מגפיים, כובע חם עם אוזניות, מעיל קצר חם, חגורה ואשפות, ילקוט-גב, 3 זוגות גרביים, 2 זוגות לבנים חמים, סדינים או חלוק להסוואה, כמה כרי-כיים); (ח) חלוקת כלי הנשק ("קצרים") והתחמושת שהקבוצה נטלה עמה מן הגיטו; בדיקת הנשק שרכשו המועמדים באופן פרטי; חלוקת ציוד כללי של הקבוצה (ציוד רפואי וכדומה); (ט) חלוקת התפקידים בין אנשי הקבוצה; הוראות אחרונות לדרך (איסור העישון, הגבלה חמורה בדיבור ואיסור מוחלט לדבר יידיש); (י) התכנסות הקבוצה ליד שער הגיטו; (יא) יציאה דרך השער כפלוגת עובדים רגילה (בכלל זה הורדת הכובע לפני הזקיף הגרמני); (יב) עלייה על מכונית-המשא, העלאת הציוד, ובכללו חלק מכלי-הנשק ה"ארוך" הארוז בכלי-מיטה, בדרך-כלל; (יג) סדר הישיבה במכונית (מורה-הדרך ליד הנהג, 2—4 לוחמים לבושים מדי משטרת-שדה גרמנית על הדופן האחורי של המכונית המכוסה ברזנט, מפקד הקבוצה — בפנים המכונית, השאר — לפי סדר קבוע מראש); (יד) לאחר התרחקות-מה: הוראה להוריד את הטלאי הצהוב, ריכוז הטלאים בידי אחד האנשים והשמדתם ("כעת אתם פארטיזאנים"); (טו) חנייה קצרה בעיר, בדרך-כלל ברחוב יונאבוס, לטעינת שאר הנשק ה"ארוך" וה"כבד", חלוקת הנשק בתוך המכונית; (טז) הטענת 5 כדורים בקני הרובים; (יז) ירידה מן המכונית (75—90 ק"מ מקובנא), לבישת חלוקי-ההסוואה, היערכות בשורה עורפית לפי סדר שנקבע מראש: מורה-הדרך, הגנה קדמית, שורה עיקרית, הגנה עורפית, מצעד לפי הסדר הנ"ל.

פרק ה: פעולות ארגון

בעיות ביטחון, היחסים עם אוכלוסי הגיטו ומוסדותיו עם התרחבות מפעל הוצאת הלוחמים מן הגיטו הלכה והחריפה בעיית הביטחון. גלוי וידוע היה שהגסטאפו עוקב אחרי כל פעולה אסורה בגיטו, והיה תמיד חשש מפני בוגדים ומלשינים. השאלה הראשונה היתה כמובן: מי עשוי להזיק? ממי נשקפת סכנת בגידה? דבר זה חייב עקיבה קפדנית אחרי חשודים ופעולה גמרצת נגד בוגדים בפועל¹³¹. עירנות היתה צריכה להיות, הן כלפי האנשים שהמחתרת באה אתם במגע מחוץ לגיטו, כגון סוחרי הנשק, הנהגים וכיו"ב, הן כלפי תושבי הגיטו. על אמצעי הזהירות שננקטו בעיר ידוע לנו רק מעט, אך ודאי הוא שפעילי הארגון הלוחם נעזרו במחתרת הקומוניסטית בעיר בתחום הביטחון.

אשר לגיטו עצמו היו בו כמה סוגי אנשים, שהחרדים לביטחון צריכים היו לתת עליהם את הדעת, ובראש-וראשונה — האלטסטנראט ופקידים ממוסדות הגיטו, כגון אנשי המשטרה היהודית, לשכת-העבודה וכדומה.

כבר תוארה בספר זה במקומות שונים העזרה שהגישו מוסדות האלטסטנראט לארגון הלוחם של הגיטו. ליד שער הגיטו, במקומות העבודה בגיטו ובעיר, בוועדת ה"קסירקוט", בסדנאות הגיטו, בבית הסוהר של הגיטו — בכל מקום ובכל עניין חיוני שהמחתרת נזקקה לו והיה בידי מוסדות הגיטו לעזור, לא איחרה העזרה לבוא¹³². ראשי המשטרה שילמו מחיר יקר על עזרה זו¹³³, וכמעט היה גורלם של אנשי האלטסטנראט דומה לזה. אולם אין להבין מכך, שהאלטסטנראט, כמות שהוא בשלמותו, תמך תמיכה בלתי מסויגת בארגון הלוחם, הסכים מראש לכל פעולותיו וקשר את גורלו־שלו בגורל הארגון, באופן שניתן היה לצפות, כי בשעת מבחן חמור יקבל על עצמו את האחריות על מעשיו.

בניתוח היחסים בין האלטסטנראט ובין הארגון הלוחם יש להבחין בין עמדת האלטסטנראט כגוף אחד והקו הרשמי שלו ובין עמדתם של אנשיה, לרבות אלה שעמדו בראשו. מסתבר שעל "האלטסטנראט כגוף אחד" אי אפשר לומר שתמך בארגון הלוחם בגיטו. קרוב לוודאי, ששאלת היחס למחתרת לא הועלתה בו כלל על הפרק, קל-וחומר שלא נתקבלה על ידו כל החלטה בנדון. יתירה מזו: סברה מבוססת היא, שעריד גולדברג לא ידע כלל במשך תקופה

131. ראה פרשת היסול השוודים, להלן, בסוף הפרק.

132. על עזרה גם בכותלי בית הסוהר בגיטו, ראה עדויותיהם של ח' נאדל, עמ' 2, וצ' שפר, עמ' 10—11, ששחררו מבית הסוהר של הגיטו הודות להתערבות הארגון. השווה גם עדויותיהם של מ' גנוני (סאדובסקי), עמ' 16, 25 (תקליט 3א ו-3ב); י' רבינוביץ, עמ' 19—20 (תקליט 5); מ' יצחקי (גלבטרונק), עמ' 28; ג' פוגר-טורצ'ין, עמ' 6 (תקליט 2); מ' כ"ץ, עמ' 4.

133. ראה להלן פרק יד, פרשת היסול המשטרה במצודה התשיעית.

חלק שלישי: תנופה

ארוכה למדי על פעולות הארגון הלוחם ועל העזרה שהוא מקבל ממוסדות הגיטו. ומשנודע לו על כך ממקורות שמחוץ ל־אלטסטנראט רגז מאוד, ולאחר מחאה התפטר מתפקידו כראש לשכת העבודה (הטעם היה, כנראה, שפקידי לשכתו נתנו בלי ידיעתו "חיפוי" לאנשי הארגון)¹³⁴.

העמדה האוהדת כלפי הארגון הלוחם היתה אפוא לא של ה־אלטסטנראט אלא של חלק מ־חבריו. עמדה זו הושפעה באופן מכריע מן העובדה, שבין אוהדיו של הארגון בחוגי ה־אלטסטנראט—ואולי ראש אוהדיו—היה ד"ר אלקס, שמלבד היותו יו"ר רשמי היה גם בעל פרסטיז'ה רבה בעיני כל מנהלי מוסדות הגיטו. יחסו האוהד של ד"ר אלקס נתפרש כנראה אצל פקידי המוסדות, כאילו מקבל הוא על עצמו את האחריות העליונה על הארגון, ודבר זה עשוי היה לפוטרם מן הספקות המצפוניים ולהפיג במידת־מה את פחדם מפני התוצאות. ובאמת, בזמן חיסול ה־אלטסטנראט, הפציר ד"ר אלקס בחבריו, כי יירדו למחתרת או יימלטו מן הגיטו, והוא יישא בעצמו באחריות על פעולות ה־אלטסטנראט¹³⁵. ראוי לציין שאותם פקידים שעזרו—מיוזמתם או בתוקף תפקידם כביכול—לארגון הלוחם, ביקשו לדעת ככל האפשר פחות על הפעילות המחתרתית והפארטיזאנית בגיטו, שאם יפלו בידי הגסטאפו ויועמדו בנסיון העינויים לא יהיה להם מה לגלות¹³⁶.

מכל האמור נקל להבין, שהיחסים ששררו בין הנהגת המחתרת ובין ה־אלטסטנראט ומוסדות הגיטו היו מורכבים במקצת. ראשי המחתרת לא חסכו מאמצים כדי לשמור על יחסים תקינים עם ה־אלטסטנראט ולהוכיח לו, שכל פעולותיהם נעשות בזהירות הדרושה ותוך אחריות לגורל הגיטו. ואם השתדלו למצות את כל אפשרויות הסיוע מצד המוסדות, הקפידו על־כך, שהפעולות ייעשו ברוב המקרים ובשלבי הפעולה המכריעים בידי חברי הארגון ממש, שהוחדרו לצורך זה לשם, או גויסו בדיעבד מבין המנגנון, וכן שיידעו עליהן אנשים מעטים ככל האפשר. הוזה אומר: כללי החשאיות חלו בכל היקפם על היחסים בין הארגון למוסדות הגיטו. מעולם לא סופר לאיש מאנשי ה־אלטסטנראט ומוסדות הגיטו שמחוץ לארגון יותר משצריך היה לדעת בקשר עם הפעולה המסוימת, שהוא נתבקש לעזור בביצועה. איש מהם לא ידע בדיוק את ממדיו של הכוח הלוחם בגיטו; את מקומות המפגש ואנשי הקשר בעיר;

134. עדות מ' סגלסון, עמ' 24.

135. גרפונקל, עמ' 185.

136. עדות י' רבינוביץ, עמ' 19—20 (תקליט 5). לפי עדות מזכירת ה־אלטסטנראט, לוסיה אלשטיין־לבון (עמ' 14), היא לא ידעה פרטים על פעולות המחתרת בגיטו. הציירת אסתר לוריא, שהיתה מעורה בחיים הציבוריים בגיטו, אף היא מעידה על עצמה "איני יודעת הרבה על פעולות המחתרת בגיטו. ניהלו אותה בסודיות רבה. ידעתי שלעתים קרובות יוצאות קבוצות מזוינות של צעירים ליער" (זכרונות אסתר לוריא, ארכיון יד ושם, 03/637, עמ' 137).

פרק ח: פעולות ארגון

את מחבואי הנשק וכמותו בגיטו; את הדירות הסודיות, וכדומה¹³⁷. אלא שבתקופת השיא בהוצאת קבוצות הלוחמים, לא היתה כמעט כל אפשרות שלא לשתף בפעולות גם פקידים ושוטרים בדרגות נמוכות, עם כל הסכנה של גילוי סודות, שהיתה כרוכה בכך. כאן הועמד הארגון הלוחם בפירוש לפני הדילמה: להתיר את רצועת החשאיות במקצת, או לוותר על "המהלך החדש" בהוצאת הלוחמים ליער, והוא בחר בדרך הראשונה.

ברם, מנגנון ה־אלטסטנראט על כל שלוחותיו לא היה היחיד בגיטו, שהארגון היה מצווה להיזהר מפניו. קשה היה להאמין, שבתחום הביטחון, כלומר בכל מה שנוגע לדיכוי "יסודות עוינים" בגיטו, יסמוך הגסטאפו על נאמנותו של ה־אלטסטנראט ולא ינסה להחדיר לגיטו סוכנים גלויים וסמויים. הארגון הלוחם עמד על המשמר גם בתחום זה, ובמידת הצורך נקט אמצעי־נגד, ולרוב ביצילות רבה.

במשך כל תקופת קיומו של גיטו קובנא הפעיל הגסטאפו נגדו שני סוכנים גלויים: כספ־סרברוביץ' ורֶבֶנּוֹ ליפצר. כספ־סרברוביץ' היה אחד משני היהודים היחידים בקובנא (השני היה רופא יהודי מפורסם), שהורשו להישאר בעיר אחרי הקמת הגיטו, ומן הרגע הראשון לשלטון הנאצים היה סוכן הגסטאפו. אולם, אף שהתערב לא פעם בחיי הגיטו, הלשין וסכסך בין ה־אלטסטנראט ובין השלטונות הגרמניים, לא נודע על מאמצים מצדו לגילוי המחתרת בגיטו. הוא עסק במלאכתו הטמאה בקובנא עד קיץ 1942. אז העבירוהו ממוניו לווילנא ושם רצחוהו¹³⁸.

הסוכן הגלוי השני, בֶּנּוֹ ליפצר, נתגלה כמסוכן הרבה יותר מקודמו, לגיטו

137. להלן רשימת דירות סודיות של האיכ"ל ושלוחותיו, ששימשו כמקום מפגש סודי, כמחסני נשק, כמקום אימוני־נשק, האזנה לחדשות הרדיו, משפט חשאי על בוגדים וביצוע פסה"ד וכו': קריקשצ'וקאיצ'ו 3, קריקשצ'וקאיצ'ו 95, אריוגאלוס 36, ברוליו 4, ברוליו 8, ברוליו 10, ישיבוטו 24, בלוק C, וז'יו 18, פודזיו 27, לינקמנו 8, וידוריגה 10, מילדוס 7, מילדוס 11, מילדוס 23, נאשלאיצ'ו 3, גריניאוס 9, גריניאוס 32, באיורו 18, מסינינקו 8, ויטיאנו 10, גימבוטו 24.

138. ראה גאר, עמ' 113, 114, 286; גרפונקל, עמ' 51, 62, 72, 73, 120. על אישיותו ניתן ללמוד בין השאר מנאומו בגיטו בפני פקידי ה־אלטסטנראט, כפי שגרשם בראשי פרקים בידי אדם אחד. המסמך נמצא באוסף גולוב, ידושים. גאר מביא בספרו פרט מעניין אודותיו (עמ' 114): "כספי, שהיה מקורב לפני המלחמה לתנועה הרוויזיוניסטית, ניסה לשכנע את ממוניו בגסטאפו, כי הפלג הרוויזיוניסטי של אחי־מאיר, שכינה את עצמו בשם "נגד הזרם", הוא אנטי־בריטי מובהק ואוהד להיטלר ולמדינות הציר. בדרך זו רצה לרכוש לעצמו "ביטחון" יתר וחשיבות בעיני הגרמנים. הדבר נודע באורח מקרי, שעה שנפלה בידי הגסטאפו חבילת מכתבים שנשלחה מגיטו קובנא לווילנא [ראה למעלה, עמ' 79]. כספי שחקר את העניין רצה להגן על חבריו הרוויזיוניסטים, ששלחו מכתבים ליוסף גלאזמאן לווילנא, וגם מכתביהם נפלו בידי הגסטאפו". גארפונקל מספר, שהוא נרצח בשנת 1943, אך התאריך קיץ 1942 (כדברי גאר) מתקבל יותר על הדעת.

חלק שלישי: תנופה

בכלל ולארגון הלוחם בפרט¹³⁹. ליפצר ישב כל הזמן בגיטו, והיתה לו אפשרות לעקוב מקרוב אחרי המתרחש מסביבו. יתר-על-כן, בזכות זו שניצל לפרקים את קשריו עם פקידי הגסטאפו, כדי לעזור ליחידים שנתפסו על עבירות, כגון מסחר עם ליטאים, הברחת מצרכי מזון לגיטו וכיוצא בזה (ולעתים עשה זאת על חשבון יהודים אחרים) — יצאו לו מוניטין בקרב פשוטי העם בגיטו כ"מציל יהודים", כ"מיטיב ומושיע". מעמד זה הקל עליו את מלאכת הבילוש אחרי "יסודות עוינים" בגיטו, שבלי-ספק נכללה בין פעולותיו למען הגסטאפו. כבר הוזכרה למעלה התנהגותו בגסטאפו בזמן חקירת אסירי מסע אוגוסטובה, שבעטיה הועברה קבוצת לוחמים שלמה למצודה התשיעית¹⁴⁰. עוד מעשה גילה את "התעניינותו" המיוחדת בפארטיזאנים, וזמנו — סוף 1943 או תחילת 1944¹⁴¹. בימים ההם עבדה ברח' אוז'שקו בקובנא פלוגת-עבודה של יהודים, שהובאו מעיירות סמוכות לוילנא. באותו זמן נודע בגיטו על השתתפותם הרבה של יהודי אותן העיירות בתנועה הפארטיזאנית. פעם ביקר ליפצר במקום העבודה של אותה פלוגה וחקר את אנשיה בנוכחות הגרמנים (ובשפה הגרמנית), על "כוונותיהם הנסתרות לברוח לפארטיזאנים".

לראשי הארגון הלוחם לא היה אפוא ספק, כי ליפצר עוקב אחרי המחתרת בגיטו, וכי קרוב לוודאי הצליח כבר לאסוף ידיעות הדרושות לו. לפי שעה לא היו סימנים, שהוא מסר את הידיעות שבידו לגסטאפו, אך אפשר היה להניח, כי בבוא העת לא יירתע מלעשות זאת. לא היה קשה במיוחד לחסל את ליפצר בגיטו, בלי שהגרמנים ימצאו את עקבותיו. אך בימי התנופה של המחתרת כבר היה מעמדו רשמי (הוא מונה ע"י הגסטאפו כמפקח על משטרת הגיטו), משאפשר היה לקוות, שפעולה מעין זו לא תגרור אחריה מעשי תגמול אכזריים ביותר נגד הגיטו. לכן החליטו ל"טפל" בו בדרך אחרת. בייחוד בימים האחרונים, כלומר ינואר-פברואר 1944, גילו אצלו כפילות מסוימת ביחסיו לממוניו בגסטאפו, ורצון להבטיח לעצמו "עולם הבא" אחרי השחרור הממשמש ובא. מכיוון שכך, החליט הארגון הלוחם להציע לו בזהירות שיתוף-פעולה. לפי העדויות שבידינו הוטלה משימה זו על שני אנשים: על ד"ר וולסונוק ועל אשה אחת, ביילה שמה, שנודעה בגיטו כפילגשו¹⁴². לפי סברה אחת הסכים לעזור למחתרת, ואף עמד בכמה מבחנים. אלא ש"שיתוף הפעולה" לא נמשך זמן רב. הגיעה שעת הזעזועים הקשים בגיטו: אקציית הילדים, השמדת צמרת המשטרה, חיטול ה-אלטסטנראט, ואחרון אחרון — מינויו של ליפצר כמפקד ה-אורדנונגס-דינסט, שבאה במקום המשטרה וה-אלטסטנראט גם יחד. אחד

139. גאר, עמ' 89, 114, 211; גרפונקל, עמ' 137, 179, 187, 244—245; פק"ג, עמ' 115—116. ראה גם עדות איש ה-אס"א הרמאן, עמ' 8—9 (ארכיון יד ושם, אוסף מינכן 694/585).

140. ראה למעלה, עמ' 150. 141. עדות ב' באקשט, עמ' 1.

142. מ"ל גולדשמידט, מכתב 2; עדות חסיה נאדל, עמ' 10; עדות מ' סגלסון, עמ' 23.

פרק ח: פעולות ארגון

מתפקידיו העיקריים היה — ציד יהודים המתכוונים לברוח מן הגיטו ובילוש אחרי כל פעולה מחתרתית. יש חשד מבוסס, כי בסמוך למאורעות אלה מסר ליפצר את כל הידיעות שהיו בידו על המחתרת, וכי הלשנה זו היתה אחד הגורמים שהכריעו את הכף¹⁴³.

לעומת זה שמה המחתרת ידה על שני סוכני-חרש של הגסטאפו בגיטו. המקרה הראשון אירע בקיץ 1942¹⁴⁴. ל"ארגון האנטי-פאשיסטי" היה באותו זמן סוכן-ריגול ב"סאוגומאס", שירות הביטחון הליטאי הנאצי בקובנא. באחד הימים תפס סוכן זה מכתב, ששלח יהודי אחד, פ', מן הגיטו ל"סאוגומאס", ובו רשימה של ראשי "הארגון האנטי-פאשיסטי" (פ' היה חבר "הארגון"). הוא נחקר, ומשהודה כי הוא קשור עם "סאוגומאס" הרגוהו בתוך הגיטו. הודות לעירנותו של הסוכן לא הגיע המכתב אל ה"סאוגומאס".

המקרה השני אירע בתחילת 1944. תושב הגיטו, פיין, כבן 25, שהיה חומק מן הגיטו ועוסק במסחר ובהברחה של מצרכי מזון, נתפס בעיר בשעת מעשה. הוא הובא לגסטאפו, ושם שוחרר מייד והוחזר לגיטו. שובו המהיר מן הגסטאפו עורר חשד, וראשי הארגון הלוחם הורו לעקוב אחריו. פעמים אחדות נקרא פיין להופיע ביחידות לפני איש הגסטאפו, קיטל, בזמן ביקוריו הפתאומיים בגיטו. בשעת ביקור אחד הצליח י' זופוביץ', קצין בכיר במשטרה היהודית שעמד בקשר עם מפקדת הארגון, להאזין לשיחה שבין קיטל לסוכנו. קיטל ביקש ידיעות למי יש עוד בגיטו חפצי ערך, זהב, נשק ו"דברים אסורים" אחרים. יש סברה, שפעם הצליח פיין לעלות למכונת שהסיעה לוחמים ליער ולרדת ממנה באמצע הדרך. משנאספו הוכחות מספיקות נגדו נעצר באמתלה כלשהי בידי משטרת הגיטו, ונמסר לידי הארגון הלוחם. ראשי הארגון שאלו גם את דעתו של ד"ר אלקס בעניין הוצאת פסק-דין מוות על הבוגד. הוא השיב, שפסק-הדין נתון לשיקולם של השופטים, אך ביקש שהנאשם לא יורשע בטרם יודה בעצמו באשמתו. ואמנם, בחקירה הודה פיין, כי התחייב להמציא, או המציא ממש, ידיעות לקיטל על המתרחש בגיטו ועל המחתרת. הוצא נגדו פסק-דין מוות, והוא נורה באחת המלינות של הארגון. אחד השופטים היה חנא קאגאן. בשעת הוצאת פסק-הדין לפועל עמדו כמה צעירים בקרבת המקום והיכו בחביות פת, כדי להבליע את רעש היריות¹⁴⁵.

עוד מקרה מסוג אחר, שהמחתרת היתה קשורה בו בעקיפין, אילץ את הארגון הלוחם למצות את חומר הדין. בראשית ינואר 1944 פרצו חמישה צעירים מזוינים באקדחים לדירתו של תושב הגיטו פייבוש ותבעו ממנו כסף, כביכול למען קרן הרכש של הארגון הלוחם, וכשסירב הלה — ירו בו. צעקותיו הזעיקו למקום את דיירי החדר הסמוך, אליעזר אנטופיצקי ואשתו. השודדים ירו גם

143. גאר, עמ' 116.

144. פ' ל"ח, מס' 10, עמ' 7. אין לנו אישור לידיעה זו ממקורות אחרים.

145. שם; פ' ג, עמ' 93 ואילך; זכרונותיו של צ' בראון, מסיפורים ששמע ביער.

חלק שלישי: תנופה

בהם והרגום במקום. פייבוש נמצא מתבוסס בדמו, וכעבור שעות אחדות הוציא נשמתו. אך לפני מותו הספיק להודיע את נסיבות ההתנפלות ואת שמות השודדים. היו אלה ספסרים, שבמשך תקופה מסוימת עבדו בשביל הארגון ברכישת נשק וציוד. בית־הדין המחתרתי פסק את דינם למוות, ופסק־הדין הוצא לפועל¹⁴⁶.

הארגון גם דן למוות, ואף הוציא להורג, פקיד ממחלקת הדיור של הגיטו, מוניה לוין, שכפי שהוכח סייע בידי ליטאים לגלות מלינות אחדות ברובע הראשון של הגיטו, ולשדוד אותן¹⁴⁶א.

בענייני הביטחון של הארגון הלוחם טיפלה המפקדה עצמה, אך לשם ביצוע החלטותיה והוראותיה מתחום זה הוקמה מחלקה מיוחדת, שנודעה במחותרת הגיטו ואף מחוצה לה בשם "המטה השחור". הוא היה גם מקשר בין המפקדה לספסרים שעסקו ברכישת נשק, ואף שצמרת הארגון ראתה את פעילותו של "המטה השחור" כהכרח בלי־גונה, ביחוד כשגבר הביקוש לכמויות גדולות של נשק ותחמושת בעקבות ההוראות החדשות שהגיעו מן היער, בכל זאת פקחה עין על דרכיו ושיטותיו, ולא פעם מצאה לנכון למתוח עליו ביקורת חמורה. שכן אנשיו, משהרגישו כי יש בידם כוח מסוים בגיטו, הרשו לעצמם לעתים לנהוג הפקרות¹⁴⁷.

146. פל"ח, שם, עמ' 8; מ' טיינוביץ, מכתב 2. לפי גאר (עמ' 196) היו בגיטו כ־10 מעשי רצח "פוליטיים".

146א. גרינהויז, פל"ח, מס' 8, עמ' 27—28; גאר, עמ' 196. והשווה גרפונקל, עמ' 165. ראה גם למעלה, עמ' 68.

147. מ"ל גולדשמידט, מכתב 1; מ' ילין, מכתב 6; ר' גורדון, מכתב 2; י' יואלס, מכתב 2.